

DIERENWELZIEN LAAT JE ZIEN!

EEN ONDERZOEK NAAR DE AANDACHTSPUNTEN OP HET GEBIED VAN DIERENWELZIEN OP
ZORGBOERDERIJEN IN NEDERLAND



Merel Anne de Bruin
Laura Landman



DIERENWELZIJN LAAT JE ZIEN!

EEN ONDERZOEK NAAR DE AANDACHTSPUNTEN OP HET GEBIED VAN DIERENWELZIJN OP
ZORGBOERDERIJEN IN NEDERLAND

Merel Anne de Bruin 900726002
Laura Landman 910320002

Begeleidende docenten:
Corine Oomkes
Marko Ruis

Federatie Landbouw en Zorg
Van Hall Larenstein

Leeuwarden, april 2015

In dit afstudeerrapport is gestreefd naar juistheid en volledigheid van de aangeboden informatie. De schrijvers noch de opleiding of de organisatie als geheel zijn in geen geval aansprakelijk voor enige directe of indirecte schade welke ontstaat door gebruikmaking van dit rapport.

Foto's op de voorpagina zijn gemaakt door Merel Anne de Bruin en Laura Landman

Voorwoord

Door middel van deze afstudeerscriptie ronden wij onze studie Diermanagement af. Voor deze afstudeerscriptie is gekozen voor het onderwerp "dierenwelzijn laat je zien". De Federatie Landbouw en Zorg wilde graag een onderzoek laten uitvoeren omtrent de implementatie van dierenwelzijn op zorgboerderijen. Bij deze willen wij graag de Federatie en met name Elte-Jan Visser bedanken voor het aanbieden van deze interessante en uitdagende afstudeeropdracht en de ondersteuning tijdens het project.

Daarnaast zijn wij tijdens het schrijven van de scriptie door meerdere docenten van het Van Hall Larenstein te Leeuwarden ondersteund en geholpen. Ten eerste willen wij onze begeleiders Corine Oomkes en Marko Ruis bedanken voor alle ondersteuning, adviezen en uren die zij in dit afstudeer project hebben gestoken. Daarnaast willen wij Anna van Hout bedanken voor het meedenken over de folder.

Merel Anne de Bruin en Laura Landman

Leeuwarden 2015

Samenvatting

In Nederland zijn er 781 zorgboerderijen die aangesloten zijn bij de Federatie Landbouw en Zorg. Deze federatie brengt landbouw- en zorgpartijen bij elkaar en stimuleert hen hierbij tot samenwerken. Daarnaast heeft de federatie een kwaliteitskeurmerk dat gericht is op het transparant maken van de begeleiding en de zorg die een zorgboerderij kan bieden. Het huidige keurmerk richt zich op de cliënt en zijn omgeving. De federatie zou graag ook aspecten van dierenwelzijn in het keurmerk willen opnemen.

In dit onderzoek is in kaart gebracht welke aandachtspunten omtrent dierenwelzijn er op de zorgboerderij aanwezig zijn. Door deze aandachtspunten aan te pakken kan de zorgboer het dierenwelzijn op zijn zorgboerderij waarborgen. Het onderzoek is gebaseerd op Welfare Quality® systeem waarbij een onderverdeling is gemaakt in de onderdelen goede huisvesting, goede voeding, goede gezondheid en normaal gedrag.

Een huisvesting die niet is aangepast op het dier kan leiden tot ongerief. Zo kan een verkeerd klimaat leiden tot een verminderde gezondheid. Een verouderde huisvesting kan het dier beperken in zijn mogelijkheden tot bewegen of comfortabel liggen. Daarnaast heeft een prikkelarme omgeving vaak ongewenst gedrag tot gevolg. Ook een slecht hygiënemanagement kan tot problemen leiden. Het te vaak uitmesten of schoonmaken van de huisvesting, waarbij de dieren aanwezig zijn, kan leiden tot luchtweg problemen of ontstekingen aan de ogen.

Voor dieren is het van belang dat de voeding is afgestemd op de natuurlijke behoefte. Op veel zorgboerderijen komen dieren voor met obesitas. Deels door een gebrek aan beweging, een te energierijke voeding of een gebrek aan controle op de activiteiten die cliënten zelfstandig uitvoeren. Obesitas kan leiden tot spier- en botproblemen maar ook tot verwondingen bij het dier.

Om de gezondheid van dieren te garanderen zal er een goed vaccinatiebeleid opgesteld moeten worden waardoor het risico op ziektes afneemt. Dit risico kan ook verlaagd worden door regelmatige controles van de dierenarts. Daarnaast vormt het hanteren van dieren een groot risico. Vooral kleinvee kan verkeerd gehanteerd worden waardoor de kans op verwondingen en eventuele valpartijen vergroot wordt.

Voor dieren is het van belang dat ze hun natuurlijke gedrag kunnen uiten. Zo leidt solitaire huisvesting bij groepsdieren tot een verminderd welzijn. Ook is het van belang dat dieren hun foerageergedrag kunnen uiten om verveling tegen te gaan. Bij jonge dieren kan een te kleine oppervlakte ervoor zorgen dat zij geen speelgedrag kunnen uiten.

Uit het onderzoek is gebleken dat een verminderd welzijn voornamelijk het gevolg is van een gebrek aan kennis over de aandachtspunten en signalen van discomfort. Zo blijkt dat zorgboeren en begeleiders vaak niet op de hoogte zijn van de signalen die dieren laten zien als er sprake is van een verminderd welzijn. Tevens komt het voor dat ze niet op de hoogte zijn van de behoeften van de dieren. Doordat ze deze kennis missen kan hier niet op ingespeeld worden wat kan leiden tot een verminderd welzijn.

Daarnaast blijkt dat het zelfstandig laten werken van de cliënten ook tot problemen kan leiden. Doordat er weinig controle is op de werkzaamheden, die een cliënt uitvoert, wordt er een veel over het hoofd gezien. Zo krijgen dieren vaak te veel of juist te weinig voer door een ontbrekend voerschema en wordt er vaak geen schoon water aangeboden. Tevens zorgt een gebrek aan controle ervoor dat welzijnsrisico's en signalen van discomfort (te) laat worden ontdekt.

Inhoudsopgave

INHOUDSOPGAVE	9
1 INLEIDING	11
1.1 PROBLEEMSTELLING	13
1.2 DOELSTELLING	13
1.3 ONDERZOEKSVRAGEN	13
1.4 MATERIAAL EN METHODE	14
2 BEGRIPPENLIJST	15
3 DIERENWELZIJN	16
3.1 WELFARE QUALITY	17
3.1.1 Goede huisvesting	17
3.1.2 Goede voeding	20
3.1.3 Goede Gezondheid	22
3.1.4 Normaal Gedrag	24
4 AANDACHTSPUNTEN DIERENWELZIJN	26
4.1 GOEDE HUISVESTING	26
4.1.1 Comfortabel klimaat	26
4.1.2 Bewegingsvrijheid	26
4.1.3 Omgevingsverrijking	27
4.1.4 Comfortabel liggen & rusten	27
4.2 GOEDE VOEDING	28
4.2.1 Afwezigheid van langdurige dorst	28
4.2.2 Juiste samengestelde voeding	29
4.2.3 Afwezigheid van chronische honger of overvoeding	29
4.3 GOEDE GEZONDHEID	30
4.3.1 Afwezigheid van ziektes	30
4.3.2 Afwezigheid van ongemak door ingrepen en handelingen	31
4.3.3 Afwezigheid van verwondingen	31
4.4 NORMAAL GEDRAG	32
4.4.1 Expressie van sociaal gedrag	32
4.4.2 Expressie ander soort specifiek gedrag	32
4.4.3 Goede mens-dier relatie	33
4.4.4 Positieve emotionele toestand	34
5 DISCUSSIE	35
6 CONCLUSIE	37
7 AANBEVELINGEN	39
8 LITERATUURLIJST	40
BIJLAGE I: BESCHRIJVING CLIËNTEN DOELGROEP MET EEN VERSTANDELIJKE BEPERKING	I
BIJLAGE II: BESCHRIJVING CLIËNTEN DOELGROEP MET ASS	IV
BIJLAGE III: AANDACHTSPUNTEN PAARDEN EN PONY'S	VI
BIJLAGE IV: AANDACHTSPUNTEN EZELS	VIII

BIJLAGE V: AANDACHTSPUNTEN KOEIEN	X
BIJLAGE VI: AANDACHTSPUNTEN SCHAPEN	XII
BIJLAGE VII: AANDACHTSPUNTEN GEITEN	XIV
BIJLAGE VIII: AANDACHTSPUNTEN VARKENS	XVI
BIJLAGE IX: AANDACHTSPUNTEN KLEINVEE	XVIII
BIJLAGE X: AANDACHTSPUNTEN PLUIMVEE	XX

1 Inleiding

Een zorgboerderij is een agrarisch bedrijf waar mensen met een zorgvraag een passende taak krijgen. (Zorgboeren.nl, n.b.²) Hoewel dit tegenwoordig bedrijven zijn die ingesteld zijn op zorgvragers, was het dertig tot veertig jaar geleden heel gewoon dat mensen met een beperking de boer een handje mee hielpen op de boerderij. Deze samenwerking was zowel voor de boer als voor de “cliënt” waardevol. (Zorgboerderijgids.nl, 2014) Door het werken in buitenlucht en de lage werkdruk kwamen de cliënten tot rust. Dit werd later ook opgemerkt door deskundigen uit de zorg. Zij zagen dat de cliënten op een laagdrempelige manier konden wennen aan het werken en uiteindelijk konden terug stromen in de maatschappij. (Zorgboerderijgids.nl, 2014)

De afgelopen jaren is er een grote toename van zorgboerderijen geweest. Deze toename heeft verschillende oorzaken. Zo is er steeds meer vraag naar zorg op maat (Zorgboeren.nl, n.b.³) en er zijn steeds meer boerenfamilies die op zoek gaan naar alternatieve inkomsten. Daarnaast werd het opstarten van een zorgboerderij gestimuleerd door de overheid door middel van subsidies. (Zorgboerderijgids.nl, 2014) Binnen Nederland zijn er verschillende soorten zorgboerderijen. Zo zijn er zorgboerderijen die gericht zijn op akkerbouw, tuinbouw, varkens-, of rundvee, fruitteelt en gemengde bedrijven. Ook zijn er zorgboerderijen die geen agrarische productietak hebben. Deze bedrijven hebben bijvoorbeeld een winkel, een camping of kleinvee. (Zorgboeren.nl, n.b.¹) Vaak zijn zorgboerderijen een combinatie van een agrarische productietak met een winkel of een camping om het aanbod voor zorgvragers zo divers mogelijk te houden.

In Nederland zijn er meer zorgboerderijen met een agrarische productietak waarbij dieren ingezet worden voor mensen met een beperking dan zorgboerderijen zonder agrarische productietak. Op een zorgboerderij met productiesector worden veelal runderen, schapen, kippen en paarden/pony's ingezet. Op zorgboerderijen zonder productiesector zijn dit de dieren met een hogere aibaarheidsfactor zoals konijnen, cavia's en geiten. (Ferwerda-van Zonneveld, Caron-Flinterman, & Oosting, 2011)

Op de meeste zorgboerderijen wordt dagbesteding aangeboden aan mensen die zorg en begeleiding nodig hebben (Federatie Landbouw en Zorg, n.b.¹). Deze dagbesteding wordt aangeboden aan de hand van opgestelde leerdoelen. De leerdoelen zijn cliënt-specifiek en worden onder andere bereikt door de volgende dier gerelateerde activiteiten aan te bieden: beleven, voeren, water geven, aaien, borstelen, knuffelen, optillen, spelen, vangen, wandelen, rijden, hokken schoonmaken en voer- of waterbakken schoonmaken. (Ferwerda-van Zonneveld, et al., 2011)

Over het algemeen hebben zorgboerderijen een of meerdere cliëntdoelgroepen op het bedrijf (Zorgboeren.nl, n.b.²). Deze doelgroepen kunnen onderverdeeld worden in; mensen met een verstandelijke en/of lichamelijke beperking, mensen met een psychische of sociale problemen, (ex-) verslaafden, (ex-) gedetineerden, (dementerende) ouderen, mensen met autisme, met niet aangeboren hersenletsel, mensen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt of met leer- of opvoedingsmoeilijkheden, leerlingen uit het speciaal onderwijs en mensen met een burn-out. (Zorgboeren.nl, n.b.²) Bij deze verschillende cliëntdoelgroepen hebben dieren allemaal een effect op verschillende aspecten van de cliënt. Zo ervaren mensen met een psychiatrische en/of verslavingsachtergrond dat ze fysiek sterker worden, beter hun energie kunnen verdelen, lekker moe worden van het werk, het zelfvertrouwen en de verantwoordelijkheid toeneemt, ze leren om makkelijker sociale contacten aan te gaan en hoe ze hun grenzen kunnen aangeven. (Elings, Haubenhof, Hassink, Rietberg, & Michon, 2011) Voor jongeren met autisme heeft de interactie met dieren verschillende effecten. Zo verbeteren ze onder andere hun sociale vaardigheden, tonen ze meer emoties, vormen ze een grotere emotionele binding met anderen en is er een afname in probleemgedrag. (Lausen & Schubert, 2011) Voor de cliënten heeft de wisselwerking met de dieren een

positief effect. Uit onderzoek is echter gebleken dat de interactie tussen cliënt en dier vaak gepaard gaat met welzijnsrisico's voor de dieren. Hierbij moet gedacht worden aan het laten schrikken van de dieren maar ook incidenten zoals hardhandig vastpakken van dieren, dieren laten vallen en dieren laten ontsnappen. De dieren lopen vooral veel risico op verwondingen en stress. Deze risico's zijn vooral bij jonge, kleine dieren en schapen erg aanwezig. (Ferwerda-van Zonneveld, et al., 2011)

Op enkele zorgboerderijen met een productietak, gericht op runderen, is gebleken dat de huisvesting vaak erg verouderd is. Denk hierbij aan ligbedden die niet aan de eisen voldoen, voerhekken die te laag zijn of het feit dat dieren vastgebonden staan. Hierdoor is er sprake van ongerief voor de dieren. Dit heeft tot gevolg dat dieren hun natuurlijke gedrag niet kunnen vertonen, verwondingen en aandoeningen oplopen. Er is echter niet onderzocht of dit op andere boerderijen ook het geval is. (Ferwerda-van Zonneveld, et al., 2011) De meeste dieren, op een zorgboerderij, die worden ingezet voor het werken met cliënten hebben tijdens het cliëntcontact vaak weinig onttrekkingsmogelijkheden waardoor ze niet weg kunnen bij ongewenste interacties. Als dieren geen controle hebben over hun fysieke en sociale omgeving kan dit nadelige gevolgen hebben voor hun lichamelijke en geestelijke welzijn. (Fine, 2010)

Uit onderzoek is gebleken dat door het houden van verschillende diersoorten het voorkomt dat dieren die qua aard en gedrag niet bij elkaar passen toch bij elkaar gehuisvest worden. Hierdoor kan er stress ontstaan bij een diersoort door de aanwezigheid van de andere diersoort. Konijnen worden echter vaak individueel gehuisvest in de zogeheten konijnenflats. Door de individuele huisvesting van de konijnen kunnen deze geen sociaal gedrag vertonen. (Ferwerda-van Zonneveld, et al., 2011)

Momenteel zijn er ongeveer 1000 zorgboerderijen waarvan er 781 aangesloten zijn de Federatie Landbouw en Zorg (Zorgboeren.nl, n.b.¹). De Federatie Landbouw en Zorg is de landelijke brancheorganisatie voor de sector landbouw en Zorg. Zij zorgen voor een professionaliteit van de sector, faciliteren regionale organisaties van zorgboerderijen en zijn tevens het aanspreekpunt voor stakeholders. De Federatie brengt landbouw- en zorgpartijen bij elkaar en stimuleert hen hierbij tot samenwerken. (Federatie Landbouw en Zorg, n.b.⁴)

Daarnaast heeft de Federatie sinds 2010 het keurmerk "Kwaliteit laat je zien" overgenomen van het Landelijk steunpunt Landbouw & Zorg. Dit keurmerk is een kwaliteitswaarborg voor zorgboerderijen dat is opgesteld door het Landelijk steunpunt Landbouw en Zorg in samenwerking met andere betrokkenen zoals, IGZ, Ministeries, Arbo Dienst en Arbeidsinspectie. (E.J. Visser, persoonlijke communicatie, 24 oktober 2014; (Zorgboeren.nl, n.b.³) Dit keurmerk is gericht op het transparant maken van de begeleiding en zorg die een zorgboerderij kan bieden (Federatie Landbouw en Zorg, n.b.³). Als een zorgboerderij dit keurmerk wil verkrijgen moet deze eerst een kwaliteitssysteem opstellen. Dit kwaliteitssysteem moet voldoen aan de richtlijnen die zijn vastgesteld in een werkmap "Kwaliteitssysteem Zorgboerderijen". In dit kwaliteitssysteem komen de volgende onderwerpen aanbod:

- profiel van de zorgboerderij
- personeel & scholing
- begeleidingstraject
- dossiervorming & procedures
- organisatie & beleid
- actielijst (Federatie Landbouw en Zorg, n.b.²)

Als de zorgboer een jaar volgens dit kwaliteitssysteem heeft gewerkt wordt er een auditeur, van Federatie Landbouw en Zorg, langs het bedrijf gestuurd die toetst of het ingevulde kwaliteitssysteem effectief en operationeel is. Als hier een positief resultaat wordt behaald krijgt de zorgboerderij het keurmerk toegekend voor 3 jaar. Gedurende deze 3 jaar moet er jaarlijks een jaarverslag opgesteld worden waarin de punten van het kwaliteitssysteem worden benoemd en getoetst. (Federatie Landbouw en Zorg, n.b.⁴)

1.1 Probleemstelling

Het keurmerk “Kwaliteit laat je zien” is momenteel gericht op de cliënt en zijn omgeving. Als er dieren op de zorgboerderij aanwezig zijn ligt de aandacht op het verlagen van de risico's voor de cliënt. Hierbij komt het aspect dierenwelzijn niet aan bod. Hierdoor heeft de Federatie Landbouw en Zorg geen wetenschap over het welzijn van de dieren op zorgboerderijen en hoe zorgboeren hiermee omgaan. De Federatie Landbouw en Zorg wil het aspect dierenwelzijn gaan opnemen in het kwaliteitssysteem. Om dit te introduceren bij de zorgboeren wil de Federatie Landbouw en Zorg een informatieve brochure verspreiden over dierenwelzijn op zorgboerderijen.

1.2 Doelstelling

Het doel is om voor de Federatie Landbouw en Zorg te inventariseren wat de aandachtspunten zijn met betrekking tot dierenwelzijn op zorgboerderijen. Vanuit deze inventarisatie zal er een brochure opgesteld worden om de zorgboeren over deze aandachtspunten te informeren. Vanuit deze brochure, en de bijbehorende inventarisatie, zal er een aanbeveling opgesteld worden voor het kwaliteitssysteem.

1.3 Onderzoeksvragen

Om de doelstelling te bereiken en de daarbij behorende eindproducten op te stellen is de volgende twee hoofdvragen opgesteld.

Hoofdvragen:

Wat zijn de aandachtspunten, betreffende dierenwelzijn, op zorgboerderijen in Nederland?

Welke informatie is voor de zorgboeren van belang om het dierenwelzijn op hun zorgboerderij te waarborgen?

Om deze hoofdvragen te beantwoorden zijn verschillende deelvragen opgesteld. Deze deelvragen gaan in op de verschillende aspecten van de hoofdvraag.

Deelvragen:

- Wat is dierenwelzijn?
- Hoe kun je dierenwelzijn meetbaar maken?
- Welke aandachtspunten betreffende dierenwelzijn op zorgboerderijen zijn er in de literatuur te vinden?
- Wat zijn de signalen van verminderd welzijn bij dieren die de zorgboer zelf kan waarnemen?
- Welke aanbevelingen kunnen er opgesteld worden met betrekking op het opnemen van dierenwelzijn in het kwaliteitssysteem?

1.4 Materiaal en methode

Door middel van bestaande literatuur zijn aandachtspunten met betrekking tot dierenwelzijn in kaart gebracht. Hierbij werd er gebruikt gemaakt van de bibliotheek van het Van Hall Larenstein en Wageningen UR en de zoekmachine "google scholar". In deze zoekmachines is er gezocht op verschillende Nederlandse en Engelse termen. In Tabel 1 zijn deze zoektermen schematisch weergegeven.

Tabel 1: Zoektermen literatuur

Zoekterm	Zoekmachine
dierenwelzijn (animal welfare)	Google Scholar, Science Direct, Greeni
zorgboerderijen (care farm)	Google Scholar, Science Direct, Greeni
dierenwelzijn zorgboerderijen (animal welfare care farm)	Google Scholar, Science Direct, Greeni
dieren zorgboerderijen (animals care farm)	Google Scholar, Science Direct, Greeni
Knelpunten dieren zorgboerderijen (discomfort animals care farm)	Google Scholar, Science Direct, Greeni

De gevonden aandachtspunten worden onderverdeeld in de vier klassen van het Welfare Quality® meetsysteem. In hoofdstuk 3 wordt het Welfare Quality® meetsysteem uitgelegd. Uiteindelijk wordt er keken welke signalen de dieren laten zijn bij deze aandachtspunten. Deze signalen worden in de folder voor de zorgboeren vermeld. Daarnaast worden de aanbevelingen voor de Federatie aan de hand van de aandachtspunten ontwikkeld.

2 Begrippenlijst

Apathisch gedrag: Het dier heeft geen interesse in zijn omgeving en tevens ontbreken er motivatie en emoties.

Begeleiders: De mensen, met uitzondering van de zorgboer, die de cliënten ondersteunen bij hun activiteiten.

Cliënt: Een zorgbehoevend persoon die op de zorgboerderij zorg ontvangt.

Dier gerelateerde interventie: Alle situaties waarin er een interactie plaats vindt tussen cliënt en dier.

Federatie Landbouw en Zorg (FLZ of federatie): De overkoepelende organisatie voor zorgboeren in Nederland en uitgever van het kwaliteitskeurmerk "Kwaliteit laat je zien".

Hanteren: Het optillen, vastpakken, aanhalen en knuffelen van de dieren.

Huisvesting: Alle onderdelen die deel uitmaken van het verblijf van de dieren.

Kleinvee: Alle kleine dieren die op een zorgboerderij rondlopen. Hier vallen onder andere konijnen en cavia's onder.

Stereotiep gedrag: Een stereotiepe gedraging is een gedraging die voortdurend wordt herhalend zonder een doel of functie.

Vrije uitloop: De mogelijkheid voor dieren om te kiezen tussen een binnen verblijf en een buitenverblijf.

Zorgboer(in): De eigenaar van de zorgboerderij.

Zorgboerderij: Elke boerderij die enige mate van zorg aanbiedt en tevens is aangesloten bij de Federatie Landbouw en Zorg.

3 Dierenwelzijn

Verschillende dierenwelzijn experts hebben verschillende visies over dierenwelzijn (Fine, 2010). In dit hoofdstuk zullen deze visies besproken worden en uiteindelijk zal er een definitie over dierenwelzijn uitkomen die in dit verslag gehanteerd zal worden.

Een eerste visie stelt dat het welzijn van een dier als volgt omschreven kan worden: De staat van een dier in relatie tot zijn mogelijkheid om te reageren op veranderingen in de omgeving (Fraser & Broom, 2005). Het welzijn van een dier is, bij deze visie, aangetast als het dier moeite heeft met het de interactie met zijn omgeving. Een dier dat lijdt heeft meer moeite om zich aan te passen aan zijn omgeving dan een dier dat niet lijdt. Een verminderde staat van interactie met de omgeving impliceert een verminderde conditie en daardoor een verhoogd risico op stress. (Broom & Johnson, 1993) Stress die ontstaat door invloeden vanuit de omgeving zijn vaak erg subtiel en worden in de eerste stadia vaak niet eens opgemerkt. Dit komt doordat deze vorm van stress zich op verschillende manier kan manifesteren. Stress die pijn als oorzaak heeft, heeft vaak een zichtbaar gevolg, denk aan verwondingen. Stress die veroorzaakt wordt door de omgeving zal zich vaak uiten in angst of pijn en heeft ook verschillende fysiologische gevolgen zoals veranderingen in het aantal circulerende bloedcellen. Om deze stress te verminderen zal de omgeving aangepast moeten worden. (Moberg & Mench, 2000)

Een tweede visie focust zich op woorden zoals “plezier”, “pijn”, “lijden”, “blijdschap”, “honger” en “dorst”. Deze woorden beschrijven allemaal de emotionele staat van het dier. Het zijn emoties en gevoelens die zowel positief als negatief kunnen zijn. (Fraser D., 2008) Een emotie is een intensieve maar kortdurende reactie op een gebeurtenis en heeft verschillende lichamelijke reacties. Zo kan het zijn dat je het heel warm krijgt als je boos of verdrietig bent. Of dieren emoties hebben is zowel in de wetenschap als in de psychologie een groot discussiepunt. Hoewel wetenschappers geen emoties bij dieren benoemen, zoals pijn of angst, onderzoeken wetenschappers wel hoe je pijn en angst bij dieren kunt verminderen. (Désiré, Boissy, & Veissier, 2002) Psychologie professor Rolls concludeert dat dieren die het vermogen hebben om te reageren op bekrachtigers emoties hebben. Zo zal een negatieve emotie, zoals angst, als negatieve bekrachtiger optreden waardoor het dier leert om een bepaalde plek of actie te vermijden. (Rolls, 2000)

Hoewel deze visie discussie teweeg brengt bij diverse partijen sluit hij erg mooi aan op een derde visie van de Britse Farm Animal Welfare Council (FAWC). De FAWC is opgericht om het welzijn van landbouwhuisdieren, in verschillende settingen, in de gaten te houden (FAWC, 1993). De FAWC stelt dat het welzijn van een dier zowel zijn fysieke staat en mentale staat omvat. Oftewel een goed dierenwelzijn impliceert een goede conditie en dat het dier een gevoel van welbehagen heeft. (FAWC, 1993) Om een goed dierenwelzijn te bereiken moet volgens de FAWC voldaan worden aan de vijf vrijheden:

- Vrij van dorst, honger en onjuiste voeding
- Vrij van ongerief
- Vrij van pijn, verwondingen en ziektes,
- Vrij om natuurlijk gedrag te vertonen
- Vrij van angst en stress

Om te voldoen aan deze vrijheden moet de houder van dieren zorgzaam zijn voor zijn dieren en zorgen voor een goede planning en beheer. Tevens moet de houder geschoold en/of deskundig zijn en bekwaam handelen. Tenslotte moet de omgeving van het dier gebaseerd zijn op de natuurlijke leefomgeving. (FAWC, 1993) De vijf vrijheden zijn gericht op het voldoen aan de basisbehoeften van het dier.

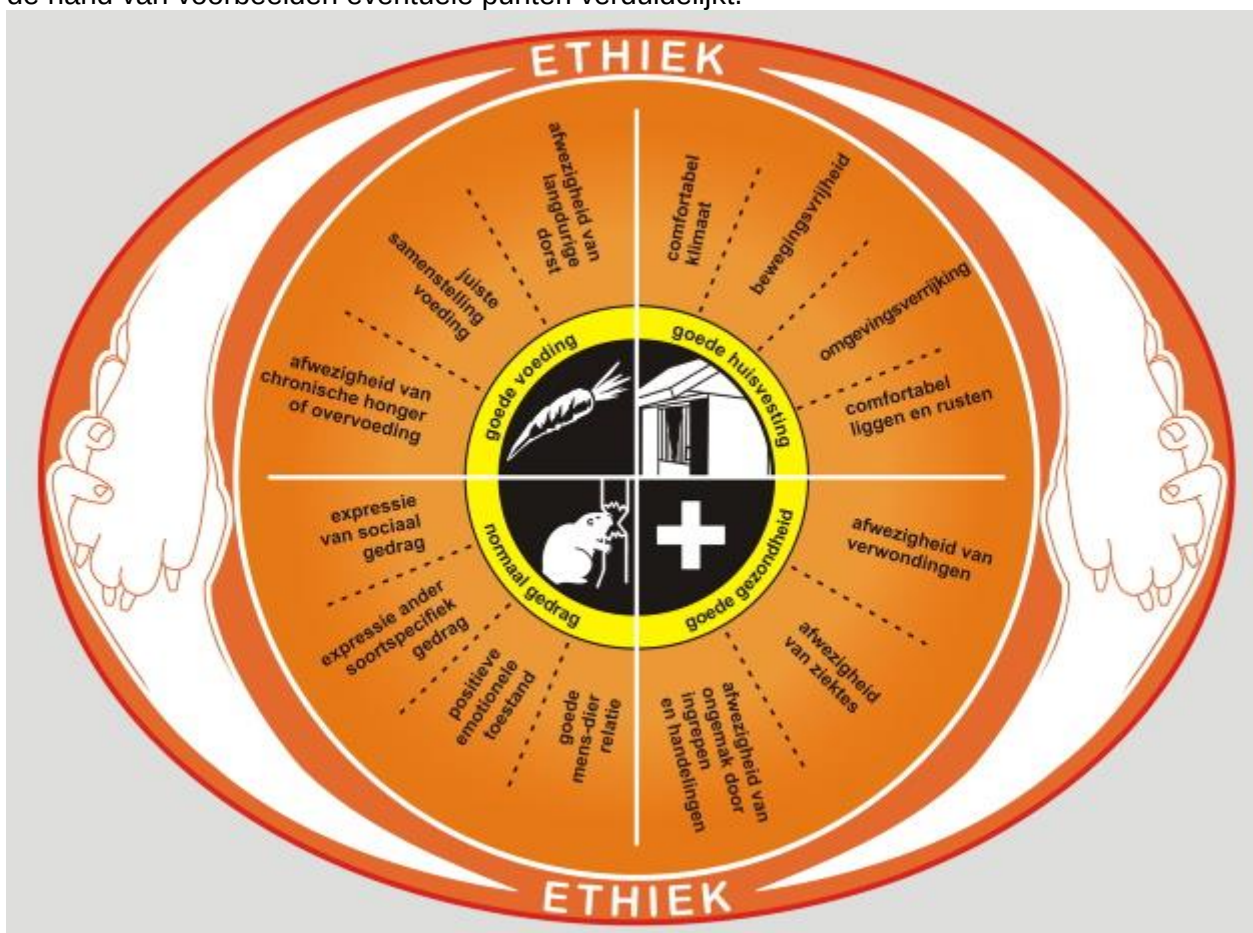
Een vierde visie richt zich op positieve emoties die een positief effect hebben op dierenwelzijn (Boissy, et al., 2007). Hierbij gaat het om het in kaart brengen van wat een dier motiveert en wat een dier wil in plaats van te kijken naar de basisbehoeften van het dier. Door deze twee dingen in kaart te brengen kan hierop het beheer aangepast worden waardoor een dier gelukkig wordt. In deze visie wordt dus niet de focus gelegd op ongerief

maar op positieve emoties. Om welzijn te richten op positieve emoties moet er nog meer onderzoek gedaan worden naar welke emoties van belang zijn en hoe deze herkend kunnen worden. (Yeates & Main, 2008) Voor mensen is het eenvoudiger om zich in te leven in het dier als er een negatief effect, dus zichtbaar ongerief, is dan bij een positief effect (Phillips, 2008). Dit zorgt ervoor dat de visie gericht op positieve emoties en effecten nog niet ver genoeg ontwikkeld is.

In dit onderzoek zal de omschrijving van dierenwelzijn aangehouden worden die opgesteld is door de Britse Animal Welfare Council. Hiervoor is gekozen omdat het Europese project Welfare Quality® de vijf vrijheden heeft gebruikt om een gestructureerde en gestandaardiseerde manier te ontwikkelen om het welzijn van diersoorten in de veehouderij te meten (Blokhuys, 2008). Daarnaast is er in Nederland in 2013 de Wet Dieren ingevoerd welke gebaseerd is op de vijf vrijheden.

3.1 Welfare Quality

Het meetsysteem van Welfare Quality® maakt gebruik van vier klassen en elke klasse heeft enkele criteria (zie Figuur 1). Hieronder zullen de klassen en criteria uitgelegd worden en aan de hand van voorbeelden eventuele punten verduidelijkt.



Figuur 1: Raamwerk van Welfare Quality (Dierenwelzijnsweb, 2014)

3.1.1 Goede huisvesting

Een goede huisvesting kan omschreven worden als een huisvesting die aangepast is aan de natuurlijke behoeften van een dier. Onder de klassen goede huisvesting vallen vier criteria:

- Comfortabel klimaat
- Bewegingsvrijheid
- Omgevingsverrijking

- Comfortabel liggen & rusten

Comfortabel klimaat

Op de zorgboerderij moet gewaakt worden voor de signalen die de dieren laten zien als het klimaat niet is afgestemd op de dieren. Zo zullen dieren sneller een infectie van de bovenste luchtwagen oplopen als ze op de tocht staan, hoesten als er een te lage luchtvochtigheid is en er kunnen geïrriteerde ogen zichtbaar zijn als het ammoniak-gehalte te hoog wordt (Loving & Johnson, 2002). De ventilatie van een verblijf is een van de belangrijkste aspecten om een comfortabel klimaat te kunnen garanderen. Deze heeft als doel het afvoeren van stoom (door een te hoge luchtvochtigheid), warmte en gassen (zoals ammoniak en CO₂) en het aanvoeren van verse lucht (Dierenwelzijnsweb Welzijnsmonitor paardenhouderij, 2011). Daarnaast speelt de ventilatie een grote rol bij de luchtvochtigheid van de huisvesting en is van belang voor het hygiënemanagement. Hieronder worden deze onderwerpen verder besproken.

Bij het realiseren van de ventilatie moet er gelet worden op de luchtstroom die ontstaat in het verblijf. Deze luchtstroom moet zodanig afgesteld zijn dat schadelijke stoffen afgevoerd worden zonder dat de dieren op de tocht komen te staan. Voor de meeste diersoorten, zoals de cavia, kip, geit, paard en koe, verhoogt tocht namelijk het risico op ziektes en infecties. Zo wordt de kans op luchtweginfecties verhoogd en bij de cavia kan tocht leiden tot een infectie van de bovenste luchtwegen, longontsteking, diarree en zelfs sterfte (Leenstra, et al., 2010).

Daarnaast is de luchtstroom noodzakelijk om de concentratie van schadelijke stoffen, zoals koolstofdioxide, ammoniak en waterstofsulfiet, zo laag mogelijk te houden (Bosma & Roseboom, 2011). Een te hoge concentratie ammoniak of fijne stof kan de slijmvliezen van dieren irriteren. Tevens kunnen er problemen ontstaan met de luchtwegen en ogen van het dier. (Loving & Johnson, 2002)

De ventilatie van een verblijf is ook van belang voor de luchtvochtigheid. De luchtvochtigheid in een huisvesting is het percentage van maximale hoeveelheid waterdamp die de lucht bij een gegeven temperatuur en luchtdruk bevat. Bij een dalende temperatuur neemt het vermogen van de lucht om waterdamp te bevatten af. Dit betekent dan dat bij dezelfde hoeveelheid waterdamp de luchtvochtigheid toeneemt. (Dierenwelzijnsweb Welzijnsmonitor paardenhouderij, 2011)

Bij een te hoge luchtvochtigheid zit er teveel vocht in de lucht waardoor het zweet, bij dieren die zweten, niet meer kan verdampen. Tevens wordt er bij een te hoge luchtvochtigheid een ideaal klimaat gecreëerd voor micro-organismen, zoals bacteriën en schimmels, om te gaan vermenigvuldigen. Dit kan weer leiden tot verscheidene ziekten bij de dieren. (Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz, 2005)

Bij een te lage luchtvochtigheid kan het dier zijn warmte niet meer vasthouden, doordat dan de lucht te koud is. Daarnaast wordt de lucht te droog wat kan leiden tot luchtwegproblemen. (Pieters, 1998)

Ten slotte maakt de ventilatie van een verblijf deel uit van het hygiënemanagement. Een onderdeel van hygiëne is de bodembedekking van de huisvesting. Als de hygiëne in de huisvesting niet genoeg gewaarborgd wordt kunnen de dieren vieze plekken op hun lichaam krijgen. Daarnaast kunnen ze verwondingen oplopen doordat ze afwijken van hun normale (lig) gedrag. (RDA, 2006¹) Bij het verschonen van de bodembedekking kan er een flinke stijging van het ammoniakgehalte plaatsvinden. Daarnaast komt er bij het verschonen van de bodembedekking stof en vocht vrij, wat kan leiden tot luchtwegproblemen bij de dieren. (Loving & Johnson, 2002) Ook hierbij speelt de ventilatie een cruciale rol om deze te verlagen.

Zoals hiervoor beschreven is te vaak uitmesten een risico maar te weinig uitmesten verhoogt ook het risico op een te hoge ammoniakconcentratie (Loving & Johnson, 2002). Er zal dus altijd een balans gevonden moeten worden om dit gehalte zo laag mogelijk te houden.

Naast de ventilatie spelen er nog andere zaken mee die bepalend zijn voor het comfortabele klimaat van een dier, zoals het licht, de temperatuur en de weersomstandigheden.

De hoeveelheid licht kan bepaald worden in hoeveel uren licht per dag en in lichtintensiteit. Lichtintensiteit is de maat die aangeeft hoeveel licht er op een oppervlakte is, gemeten in lux. (Gansbeke & Bogaert, 2009) (Dag) licht zorgt bij dieren voor de synthese van vitamine D wat belangrijk is voor de opname van calcium. Een te kort aan calcium kan verscheidene negatieve gevolgen hebben voor de groei en ontwikkeling van de dieren. Om genoeg vitamine D aan te maken, voor de opbouw van calcium, hebben de meeste dieren op een zorgboerderij 8 tot 10 uur per dag 70 tot 90 lux nodig. (Tierärztliche Vereinigung für Tierschutz, 2006; Tierärztliche Vereinigung für Tierschutz, 2005) Daarnaast is de hoeveelheid licht van belang voor de visuele oriëntatie van enkele dieren. (BVET, 2001) Zo kan een kat veel beter zien in het donker dan een paard.

Tevens zal de temperatuur van de huisvesting afgestemd moeten worden op het dier dat er in gehuisvest wordt omdat dit belangrijk is voor het welzijn van de dieren. Deze is onder andere bepalend voor de hoeveelheid moeite die een dier moet doen om zijn ideale lichaamstemperatuur te behouden. Zo kunnen cavia's, konijnen en varkens slecht hun warmte kwijt bij hoge temperaturen. Doordat deze dieren niet kunnen zweten zullen zij hun warmte proberen te verliezen door een verhoogde circulatie in de oren en poten. (Tierärztliche Vereinigung für Tierschutz, 2014; Tierärztliche Vereinigung für Tierschutz, 2003) Voor varkens is het bijvoorbeeld aan te raden om verschillende temperaturen in de huisvesting aan te bieden. Op deze manier kunnen de dieren individueel uitzoeken welke temperatuur het meeste geschikt is voor zichzelf om op deze manier temperatuurstress te voorkomen. (Leenstra, et al., 2011) Naast temperaturen zijn er ook overige weersomstandigheden welke van belang zijn om in de gaten te houden. Zo behoeven geiten, schapen en ezels te allen tijde toegang te hebben tot overdekking. Voor geiten en ezels is dit van belang zodat zij kunnen schuilen voor de regen, terwijl het voor schapen belangrijk is dat ze kunnen schuilen voor de zon om hittestress te voorkomen.

Bewegingsvrijheid

Elke diersoort heeft behoefte aan een verschillende mate aan bewegingsruimte. Deze behoefte is niet alleen per diersoort verschillend maar ook per ras en zelfs per dier. Zo moeten de dieren genoeg ruimte hebben om bijvoorbeeld sociaal gedrag te kunnen vertonen en om te kunnen foerageren (RDA, 2006¹).

Als de bewegingsvrijheid niet voldoet aan de eisen van het dier kunnen deze signalen van ongerief gaan vertonen. Zo kan het gebrek aan beweging bij een hond leiden tot obesitas, hartaandoeningen, bot- en gewrichtsletsel, langzamer herstel na ziekten maar ook tot gedragsproblemen (Leenstra, et al., 2010). Bij paarden kan een gebrek aan beweging door langdurig op stal staan een bedreiging vormen voor de skelet-, bot- en spieropbouw, zoals osteochondrose (een verstoring van het verbeningsproces van het kraakbeen). (Leenstra, et al., 2011) Tevens kunnen er stereotiepe gedragingen ontstaan bij dieren die een gebrek hebben aan bewegingsvrijheid. Bij het paard kan dit bijvoorbeeld leiden tot weven. Weven is het ritmische zijwaarts heen-en-weer bewegen van het hoofd, waarbij andere lichaamsdelen ook mee kunnen doen (Dierenwelzijnsweb Welzijnsmonitor paardenhouderij, 2011).

Voor veel dieren geldt dat door het aanbieden van een buitenweide of uitloop de bewegingsvrijheid in ruime mate toeneemt. Kippen kunnen hierdoor beter scharrelen, katten kunnen jagen en cavia's en konijnen kunnen de nagels afschaven (Leenstra, et al., 2010). Tevens kan er in een buitenweide of open ruimte voldaan worden aan een andere basisbehoeften van de meeste dieren namelijk sociaal contact.

Omgevingsverrijking

Om er voor te zorgen dat de dieren het natuurlijk gedrag kunnen uiten zal er een mentaal en fysiek stimulerende omgeving aangeboden moeten worden (Oomkes, 2014). Dit kan gedaan worden door het aanbieden van omgevingsverrijking. De omgevingsverrijking moet afgestemd worden op het natuurlijke gedrag van het dier. Zo kan er verrijking aangeboden waardoor de dieren hun natuurlijke foerageergedrag kunnen uiten. Daarnaast kan er gedacht worden aan verrijking omtrent het bewegen van dieren en aan verrijking voor sociaal contact. Daarnaast zijn er ook nog andere natuurlijke gedragingen waar verrijking voor aangeboden kan worden. Zo is het van belang dat het konijn zijn natuurlijk graaf-gedrag kan uiten (Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz, 2011²). Hieraan kan voldaan worden door de huisvesting te verrijken met aarde, zand, hooi of stro (Oomkes, 2014).

Comfortabel liggen & rusten

Voor dieren is het belangrijk dat ze goed kunnen liggen, echter zijn de wensen qua ligplek per dier verschillend. Over het algemeen is het belangrijk dat de ligplek schoon, veilig en comfortabel is. Voor de andere behoeften zal er gekeken moeten worden naar het natuurlijke lig gedrag van het dier.

Bij het afstemmen van de ligplek zal ten eerste gekeken moeten worden naar de beweegredenen van een dier om te gaan liggen. Zo kunnen dieren gaan liggen om te rusten, te slapen of om ander natuurlijk gedrag te uiten.

Voor een koe is een correcte ligplek van zeer groot belang aangezien deze 50% van de dag liggend doorbrengt. Tijdens deze ligmomenten wordt het eten herkauwd. Een te kort aan herkauwen kan leiden tot spijsverteringsproblemen. (RDA, 2006¹) Koeien vertonen van nature gesynchroniseerd (lig) gedrag (koeien grazen en rusten gelijktijdig). Vandaar dat de Raad van Dieraangelegenheden vindt dat alle dieren tegelijk op een rustige plek moeten kunnen gaan liggen. Echter behoort dit vaak niet tot de mogelijkheden vanwege ligboxen gelegen naast voer- en waterplekken en door te grote aantallen van dieren in een stal. (RDA, 2006¹)

Bij een kip is het aanbieden van een zitstok van belang om het dag en nachtritme in stand te houden. Als de dieren niet op stok kunnen wordt dit ritme verstoord. (Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz, 2011¹)

3.1.2 Goede voeding

Voeding voor dieren is belangrijk voor het onderhouden van een goede gezondheid en het voorkomen van verveling. Er kunnen gezondheidsproblemen ontstaan wanneer een dier te kort heeft aan bepaalde voedingsstoffen en/of water of dat deze in zijn geheel afwezig zijn. Zowel het te kort aan, als de afwezigheid van water en/of voeding kan leiden tot een verminderd welzijn bij het dier. Onder de klassen goede voeding vallen:

- Afwezigheid van langdurige dorst
- Juiste samengestelde voeding
- Afwezigheid van chronische honger of overvoeding.

Afwezigheid van langdurige dorst

Voor alle dieren is het belangrijk dat ze toegang hebben tot voldoende, schoon drinkwater. Daarnaast is het belangrijk dat het aanbod van schoon drinkwater afgestemd is op het natuurlijk drinkgedrag van de dieren. Bij konijnen is het van belang dat het water aangeboden wordt in een stabiele kom van aardewerk. Het drinken uit een kom simuleert een natuurlijke drinkhouding ten opzichte van drinken uit een fles (Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz, 2011²). Een schaap drinkt 1,5 tot 6 liter water per dag. Voor het schaap is het daardoor van belang dat deze constante toegang heeft tot schoon drinkwater. Het drinkwater moet laag bij de grond aangeboden worden om een natuurlijke drinkhouding na te bootsen die lijkt op het drinken uit sloten en plassen. (Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz, 2011⁴) Bij paarden is de ideale hoogte van de waterbak afhankelijk van de schofthoogte van het dier. Voor een paard met een stokmaat van 1,65m moet de drinkbak gemonteerd zijn op een

hoogte tussen de 90cm en 110cm. (Dierenwelzijnsweb Welzijnsmonitor paardenhouderij, 2011) Daarnaast kan het water vanaf de grond aangeboden worden in bijvoorbeeld een emmer of ton. Echter zijn deze waterbakken ideale broedplaatsen voor muggenlarven, slakjes en andere kleine diertjes (Ellis & Iwaarden, 2005).

Juist samengestelde voeding

Bij het bepalen van het meest geschikte voer voor de dieren moet gekeken worden naar de natuurlijke voedingsbehoeften. Deze voedingsbehoeften kunnen per dier verschillen en soms ook per fase in het leven van het dier. Zo heeft een pasgeboren dier een andere voedingsbehoefte dan een volwassene.

Voor paarden en pony's is het ruwvoer aanbod van groot belang. Het maag-darmstelsel van het paard is gebouwd om continu ruwvoer te verteren. In de natuurlijke situatie foerageren de dieren gemiddeld 16 uur per dag. Een te kort aan ruwvoer kan resulteren in een lege maag wat de ideale omstandigheden zijn voor maagzweren. (Wijk-Jansen, Visser-Riedstra, Verstegen, & Kortstee, 2009) Bij het aanbieden van ruwvoer moet gekeken worden naar het eiwit-, energie- en suikergehalte van het ruwvoer. Een te hoge concentratie hiervan kan leiden tot hoofbevangenheid, diarree, obesitas of koliek. (Tierärztliche Vereinigung für Tierschutz, 2010)

Het voer zal voor een deel ook afgestemd moeten worden op de levensfase van het dier. Zo hebben jongere dieren in het begin bijvoorbeeld moedermelk nodig of word hun voedsel voorgedrukt door een van de ouders. Een zogende moeder heeft ook een grotere voedingsbehoefte en zal ook ander samengesteld voedsel behoeven. Zo is het voor een leggende kip belangrijk dat ze kalk binnenkrijgt. Een te kort aan kalk kan ontkalking van het skelet tot oorzaak hebben door de vorming van de eischaal. (Leenstra, et al., 2010)

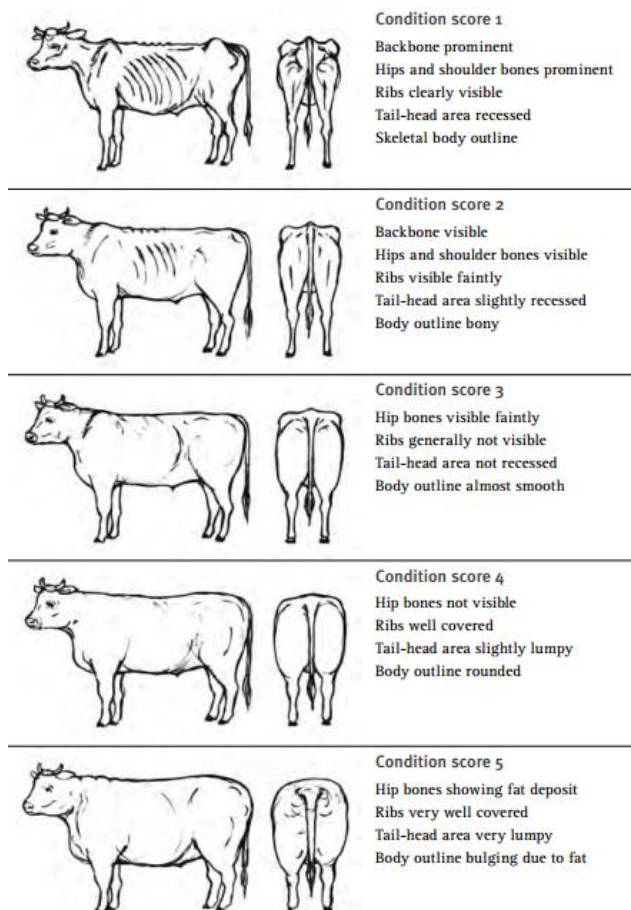
Afwezigheid van chronische honger of overvoeding

Als er niet goed gekeken wordt naar de voedingsbehoeften van het dier kan er chronische honger of overvoeding ontstaan. Beide resulteren in een verminderd welzijn van de dieren.

Honger is een signaal dat wijst op een energietekort. Bij chronische honger krijgen dieren in een lang aangesloten periode te weinig voeding binnen waardoor het zijn lichaam reserves gaat aanspreken. Uiteindelijk kan dit leiden tot het gebruik van bestanddelen die niet als reserve bedoeld zijn. (Ophorst & Ruis, 2014) Zo kan een konijn bij een gebrek van calcium dit onttrekken uit zijn botten. Hierdoor kan het konijn last krijgen van loszittende tanden en kiezen of kieswortels die doorgroeien waardoor het botvlies beschadigd kan raken of de kiezen groeien er doorheen. (Oomkes, 2014)

Ook kunnen dieren bij chronische honger gaan knagen aan de huisvesting om op die manier het lege maag gevoel te verminderen. Bij paarden kan een te klein aanbod van ruwvoer leiden tot knagen aan de stalwanden of ze kunnen de bodembedekking en hun eigen mest gaan eten (Ellis & Iwaarden, 2005).

Als een dier te lang chronische honger heeft zal zijn lichaamsgewicht afnemen, de spieren zullen afbreken en het kan tevens langdurige effecten op de botten hebben (Loving & Johnson, 2002). Om in te gaten te houden of het dier niet te dun is kan gekeken worden naar de body condition score (BCS). In Figuur 2 is een voorbeeld gegeven van de BCS van een koe. Voor de koe geldt dat conditie score 3 de meest ideale is. Als het dier tussen score 1 en 2 valt is er sprake van ondervoeding.



Figuur 2: body condition score koe (Docstoc, 2011)

Als de dieren een body condition score van 4 of 5 hebben is er sprake van overgewicht of obesitas. Dit kan een resultaat zijn van overvoeding. Overvoeding kan ontstaan doordat een dier te energierijk eten aangeboden krijgt ten opzichte van de mate van beweging.

3.1.3 Goede Gezondheid

Ziekte of verwondingen bij een dier zijn signalen van een verminderd welzijn. Daarnaast kunnen deze signalen ook duiden op een probleem in een van de andere klassen. Zo worden bij boerderijdieren vaak verwondingen op de benen en voeten/hoeven aangetroffen. Hierdoor kunnen de dieren zich minder goed verplaatsen en bestaat de kans dat het eetgedrag verstoord wordt. (Jones & Manteca, 2009) Onder goede gezondheid vallen:

- Afwezigheid van ziektes
- Afwezigheid van ongemak door ingrepen en handelingen
- Afwezigheid van verwondingen

Afwezigheid van ziekte

Ziekte kan omschreven worden als een verstoring in de functies en organen die het lichamelijke en/of geestelijke evenwicht bewaren (Verhulst, 2006). Er zijn meerdere oorzaken voor ziekte bij een dier zoals ziekteverwekkers, stress, verkeerde voeding, verkeerde huisvesting of slechte hygiëne. Bij ziekte zal er altijd een verminderd welzijn zijn, maar door snelle behandeling kan het welzijn van het dier verbeteren. Door het hebben van goede kennis over het dier, de ziekte en symptomen kan er snel en adequaat gehandeld worden. (Jones & Manteca, 2009)

Naast een snelle en juiste behandeling is preventieve zorg ook belangrijk. Hierbij worden er voorzorgsmaatregelen genomen om ziekte te voorkomen. Een van deze maatregelen is een vaccinatie. Echter blijkt dat dit niet altijd gedaan wordt. Zo wordt naar schatting maar de helft

van de gehouden katten gevaccineerd tegen katten- en niesziekte. (Leenstra, et al., 2010) Bij vaccinatie wordt er een klein beetje dood, verzwakt of een onderdeel van een ziekteverwekker ingespoten, daardoor gaat het lichaam antistoffen aanmaken die het dier eerst nog niet had. Mocht het dier in aanraking komen met deze ziekteverwekker heeft dier antistoffen om de ziekte te bestrijden. (LICG, n.b.⁶)

Een andere manier om ongerief door ziekte te voorkomen of te verminderen is de jaarlijkse controle door de dierenarts. Er kan dan onder andere gekeken worden naar ogen, oren, gebit, huid en gewicht. Door deze controle kunnen ziektes in een vroegtijdig stadium worden gevonden, waardoor het ongerief zo gering mogelijk blijft. (Sterkliniek, 2013)

Afwezigheid van ongemak door ingrepen en handelingen

In artikel 1.1, lid 1 van de Wet dieren wordt het begrip “lichamelijke ingreep gedefinieerd als een ingreep bij een dier, waarbij de natuurlijke samenhang van levende weefsels wordt verbroken”. Alle handelingen waarbij de huid van een dier beschadigd wordt, worden hiermee bedoeld. Hieronder vallen preventieve zorg (zoals vaccinatie), het inbrengen van oormerken en het onthoornen van dieren.

Bij onthoornen wordt het hoorn vormend weefsel weggebrand. Hoewel het dier hierbij plaatselijk wordt verdoofd, werkt deze verdoving maar tijdelijk en heeft het dier na het uitwerken van de verdoving nog veel pijn. (Leenstra, et al., 2011)

Het oormerk kan door de zorgboer worden aangebracht om zijn dieren te identificeren. Dit wordt gedaan door het doorboren van het oor. Ook het zetten van een tatoeage wordt gedaan om de dieren te identificeren. Hierbij wordt er met kleine naaldjes gaatjes in de huid gemaakt en deze worden met een pasta gevuld. Bij huisdieren kan er een chip worden ingebracht door middel van een naald voor de identificatie. (Leenstra, et al., 2011, (Leenstra, et al., 2010))

Afwezigheid van verwondingen

Bij een verwonding kunnen onder andere de huid, onderliggend bindweefsel, bloedvaten, organen en zenuwen beschadigd zijn waarbij bloed of wondvocht kan vrijkomen. Een verwonding kan in twee categorieën opgedeeld worden, namelijk de interne en de externe verwondingen. Bij een externe wond is de huid niet meer intact en bij een interne wond is de huid nog wel intact. (LICG, n.b.¹)

Om de kans op verwondingen zo klein mogelijk te maken, moet er gekeken worden naar de huisvesting. Deze moet veilig zijn en er mogen geen plekken zijn waar een dier zich aan kan verwonden (zoals scherpe randen of voorwerpen). Ook moet er gekeken worden aan welke behoeften van het dier de huisvesting aangepast moet worden. Echter als de ondergrond hier niet op aangepast is kan het dier uitglijden of wanneer de bewegingsruimte te klein is, zich zelf openhalen aan de huisvesting. (Leenstra, et al., 2011)

Daarnaast kan er gekeken worden naar de verwondingen die dieren bij elkaar kunnen veroorzaken. Aangezien de meeste dieren die op een zorgboerderij gehouden worden groepsdieren zijn moet ook hier de huisvesting op worden aangepast. Wanneer teveel dieren op een te kleine oppervlakte gehouden worden, kan er strijd ontstaan (voor bijvoorbeeld een vreetplek of slaapplek). Deze dieren moeten altijd de mogelijkheid hebben om te vluchten anders kan dit leiden tot verwondingen. (Leenstra, et al., 2011; Leenstra, et al., 2011; Oomkes, 2014)

Tevens kunnen verwondingen voorkomen worden door het aanhouden van een stabiele groep. Een instabiele groep kan het gevolg zijn van het verdwijnen van een dier uit de groep of doordat er een nieuw dier in de groep wordt geïntroduceerd. Bij de introductie van een nieuw dier is het van belang dat dit op de goede manier gebeurt, echter biedt dit geen garantie tot succes. (Jonge & Goewie, 2000)

Naast de behoefte van het dier, moet er rekening gehouden worden met de cliënt. Als een cliënt door zijn beperking minder goed in staat is om bijvoorbeeld hekken te sluiten, deuren te openen of dieren goed vast te zetten bestaat de kans dat een dier kan ontsnappen of vast

komt te zitten tussen een deur. Dit kan verwondingen en stress met zich meebrengen. De huisvesting kan daarom ook ingericht zijn op de vaardigheden van een cliënt, daardoor wordt de kans op verwondingen bij het dier zo klein mogelijk gemaakt. Dit kan bijvoorbeeld gedaan worden door simpele sluitingen te maken op hekken.

Daarnaast kunnen de dieren die ingezet worden tijdens de zorg verwondingen oplopen. Dit kan gebeuren doordat ze verkeerd gehanteerd worden, doordat ze worden opgejaagd of als ze schrikken ergens van. (Leenstra, et al., 2011; Leenstra, et al., 2011)

3.1.4 Normaal Gedrag

Gedrag is een belangrijk meetpunt voor dierenwelzijn, omdat dit alleen aan het dier zelf te meten is. Bij de klasse normaal gedrag zijn er vier criteria:

- Expressie van sociaal gedrag
- Expressie ander soort specifiek gedrag
- Positieve emotionele toestand
- Goede mens-dier relatie

Expressie van sociaal gedrag

De expressie van sociaal gedrag is voor elk dier anders. Hierbij kan onderscheid gemaakt worden tussen groepsdieren en solitaire dieren. Groepsdieren zijn dieren die van nature in een sociale structuur leven. Hieronder vallen onder andere paarden, konijnen, koeien en herten. Hierbij is het belangrijk dat er een rangorde is en dat de dieren de ruimte krijgen om deze rangorde te bepalen. (LICG, n.b.⁴) Daarnaast vertonen groepsdieren vaak gesynchroniseerd gedrag. Dit betekent dat wanneer dieren in een groep leven ze de voorkeur hebben om allemaal tegelijkertijd hetzelfde gedrag te vertonen (zoals samen rusten of eten). Hiervoor is het belangrijk dat er voldoende ruimte is voor de hele groep om bijvoorbeeld samen te eten of liggen. (Leenstra, et al., 2011) Naast sociale dieren zijn er ook solitaire dieren, deze dieren leven bij voorkeur alleen en zullen alleen sociaal gedrag vertonen rond paringstijd.

De uiting van gedrag is voor elk diersoort anders en soms verschilt dit ook nog per levensfase van het dier. Voor jonge dieren is bijvoorbeeld het spelgedrag belangrijk. Hierbij leren ze vaardigheden die ze de rest van hun leven zullen gebruiken. Ook hiervoor is het belangrijk dat de ruimte hiervoor is ingericht: geen gladde vloeren en voldoende ruimte. (Leenstra, et al., 2011)

Naast soortgenoten kunnen verschillende diersoorten bij elkaar gehuisvest worden om aan de sociale behoefte te voldoen. Echter moet er dan gekeken worden of deze dieren qua gedrag bij elkaar passen. Is dit niet het geval bestaat de kans dat dieren elkaar gaan opjagen en/of stress ondervinden. (Ferwerda-van Zonneveld, et al., 2011)

Expressie ander soort specifiek gedrag

Naast sociaal gedrag zijn dieren sterk gemotiveerd om bepaalde gedragspatronen uit te voeren. Doordat een dier de mogelijkheid krijgt om deze gedraging uit te voeren wordt er aan zijn natuurlijke behoefte voldaan. Echter wanneer een dier niet de mogelijkheid heeft om de gedragspatronen uit te voeren kan het dier stereotiepe gedragingen gaan vertonen, zoals verenprikken bij pluimvee of staarten bijten bij varkens. (Jones & Manteca, 2009) Hieronder zullen twee van deze gedragspatronen worden beschreven.

Foerageergedrag kan worden omschreven als het zoeken, het eten en het verteren van de voeding. Om het foerageergedrag van het dier te kunnen stimuleren zal er dus gekeken moeten worden naar hoe het dier in de natuur zijn voeding vergaart. Zo foerageert de geit op de grond, maar klimt ook graag om te zoeken naar voedsel. Om aan deze natuurlijke behoefte te voldoen zullen klimtoestellen van verschillende niveaus gecreëerd moeten worden. Deze kunnen onder andere gemaakt worden van rotsen, steenhopen en houtblokken. (Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz, 2011⁵)

Door middel van exploratiegedrag verkent een dier zijn nieuwe omgeving of een nieuw voorwerp. Voor elk dier is de expressie van exploratief gedrag anders, zo gaan kippen pikken en honden snuffelen. (Siersma, 2014; Leenstra, et al., 2011)

Positieve emotionele toestand

Een positieve emotionele toestand kan voor een dier gerealiseerd worden door goede huisvesting, goede gezondheid en goede voeding. Doordat een dier de gelegenheid krijgt om gedragingen (zoals eten, drinken, rusten of een groepsgenoot verzorgen) uit te voeren zal het dier zich in een positieve emotionele toestand bevinden. Als het dier angst, pijn, honger of stress ervaart bevindt het zich in een negatieve emotionele toestand. Een negatieve emotionele toestand kan effect hebben op de voedselinname, de groei en reproductiviteit. (Yeates & Main, 2008)

Goede mens-dier relatie

Een goede mens-dier relatie kan worden omschreven als “het dier ondervindt geen angst wanneer mensen in zijn omgeving aanwezig zijn” (Ruis, 2011). Om deze mens-dier relatie te realiseren is een goede socialisatie nodig. Hierbij leert het dier op jonge leeftijd om te gaan met alle situaties die hij op latere leeftijd tegen kan komen. Door de omgang met mensen ook te betrekken bij de socialisatie zal het dier minder angst voor mensen hebben en zal de omgang tussen mens en dier makkelijker verlopen. (Jones & Manteca, 2009) Daarnaast moet er rekening gehouden worden met de behoeften van het dier. Dit betekent voor een paard dat het van belang is dat er veel geduld is en dat er duidelijkheid heerst en er een consequente manier van omgaan gehanteerd wordt (Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz, 2012) Maar voor een kat is het juist van belang dat ze niet opgejaagd wordt en dat er naar de rust behoefte wordt gekeken. (Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz, 2011³)

4 Aandachtspunten dierenwelzijn

In dit hoofdstuk zullen de aandachtspunten over dierenwelzijn op zorgboerderijen besproken worden. De aandachtspunten zullen besproken worden per voorgenoemde klassen.

4.1 Goede huisvesting

Zoals in het voorgaande hoofdstuk is uitgelegd zijn comfortabel liggen, vrij bewegen, een comfortabel klimaat en omgevingsverrijking van belang voor het welzijn van de dieren. De huisvesting zal hierop afgestemd moeten zijn om dit te kunnen garanderen.

4.1.1 Comfortabel klimaat

Tocht is een belangrijke factor voor het welzijn van dieren. Doordat op veel zorgboerderijen gekozen wordt om een bestaande huisvesting opnieuw te gebruiken voor andere dieren is het klimaat niet altijd afgestemd op het dier dat er gehuisvest wordt (Ferwerda-van Zonneveld, et al., 2011) wat kan leiden tot tocht. Om te controleren of dieren op de tocht staan zal er gelet moeten worden op de verschillende signalen die dieren kunnen laten zien. Zo kan een paard gaan hoesten en heeft het een grotere kans op longontsteking (Pieters, 1998). Bij koeien kan tocht leiden tot een hogere infectiedruk waardoor het risico op uierontsteking vergroot wordt (Bruijnis, 2006).

Doordat zorgboerderijen regelmaat en structuur voor hun cliënten aanbieden worden de stallen van de paarden vaak elke dag uitgemest (Ferwerda-van Zonneveld, et al., 2011). Hoewel dit voorkomt dat paarden een vieze stal hebben, heeft het ook nadelige effecten. Door het dagelijks uitmesten van een paardenstal neemt het ammoniak- en het stofgehalte in de stal toe waardoor het welzijn van de paarden zal afnemen (Loving & Johnson, 2002). Door de stallen uit te mesten als er geen dieren aanwezig zijn in het verblijf, neemt het risico af.

Op zorgboerderijen met een productietak kunnen huisvestingssystemen voor koeien dusdanig verouderd zijn dat het tot ongemakken kan leiden. Zo zijn er huisvestingssystemen waarbij de mestschuiven kapot zijn (Ferwerda-van Zonneveld, et al., 2011). Een te natte, vieze ondergrond kan tot klauwproblemen leiden. (Tierärztliche Vereinigung für Tierschutz, 2006)

Op zorgboerderijen waar ezels zijn wordt er vaak gekozen voor een wei die geheel bestaat uit gras (of eventueel modder). Echter levert dit voor de ezel problemen op als het regent. De ezel moet dan de mogelijkheid hebben om op een droge ondergrond, bijvoorbeeld een stuk met stoeptegels, te gaan staan. Op deze manier kunnen er hoefproblemen voorkomen worden. (LICG, n.b.²) Daarnaast moet er in de wei een stal aanwezig zijn die stofvrij is en deze moet zacht genoeg zijn om te kunnen liggen, door middel van bijvoorbeeld stro of zaagsel. (Tierärztliche Vereinigung für Tierschutz, 2013)

4.1.2 Bewegingsvrijheid

Doordat paarden regelmatig gestald worden in een individuele huisvesting kan de bewegingsvrijheid in grote mate beperkt worden. Om te voldoen aan de natuurlijke beweging van het paard, die in het wild tussen de 5 en 15 km per dag loopt om te kunnen eten en drinken, heeft de gids voor Goede Praktijken als richtlijn gesteld dat paarden minimaal 4 uur per dag beweging moet krijgen buiten de box. (Sectorraad paarden, 2011) Een te kort aan beweging kan leiden tot verveling en overgewicht.



figuur 3: Een potstal levert meer bewegingsvrijheid op voor dieren. (Foto: wikimedia)

Door een gebrek aan financiële middelen wordt er op sommige zorgboerderijen gekozen om koeien in een verouderde huisvesting te houden, de zogeheten Grupstal. Daarnaast kiezen sommige zorgboeren ervoor om hun koeien te huisvesten in een grupstal, zodat de cliënt makkelijker interactie kan hebben met de koe. (Hassink, 2002)

Doordat de dieren in een grupstal vastgebonden staan naast elkaar wordt de bewegingsvrijheid van de koeien volledig beperkt (Mons, 2012).

ligboxenstal zijn de voer-, drink-, rust en melkplaatsen ruimtelijk gescheiden waardoor de dieren meer bewegen om te voldoen aan hun dagelijkse voeder- en drinkbehoeften.

Echter kunnen ze niet altijd op een natuurlijke wijze lopen doordat de vloer bijvoorbeeld te glad is. (RDA, 2006¹) Dit probleem kan ook ontstaan als mestschuiven kapot zijn in genoemde verouderde huisvesting.

Een ander soort huisvesting voor koeien is bijvoorbeeld de ligboxenstal. In de

Om in de gaten te houden of de vloer niet te glad is zal gekeken moeten worden naar de loopwijze van de dieren. Als de dieren voorzichtiger gaan lopen, niet rennen en een verminderd spelgedrag vertonen kan dit wijzen op een te gladde vloer. Daarnaast zijn koeien van nature gewend om meerdere malen op een dag kleine beetjes te gaan drinken. Als ze hier een te lange afstand of te onstabiele afstand voor moeten afleggen zullen ze minder vaak meer drinken. Ook dit kan een teken van een te gladde vloer zijn. (RDA, 2006¹)

Op veel zorgboerderijen wordt er voor konijnen gebruik gemaakt van zogenaamde konijnenflats (Ferwerda-van Zonneveld, et al., 2011). Door de verschillende maten van de konijnenflats kan er niet gegarandeerd worden dat het konijn zich voldoende kan bewegen.

4.1.3 Omgevingsverrijking

Op veel zorgboerderijen veroorzaakt een prikkelarme omgeving stereotiepe gedragingen bij zowel kippen als kalkoenen. In de natuurlijke setting zijn deze dieren de hele dag bezig met hun eten bij elkaar te scharrelen door in de grond te pikken. Als ze dit gedrag niet kunnen uitvoeren door een prikkelarme omgeving zullen de dieren elkaars veren gaan pikken wat uiteindelijk kan leiden tot kannibalisme. (Leenstra F. , Rommers, Koene, Ruis, Schuiling, & Verkaik, 2009)

Voor konijnen is het van belang dat hun huisvesting de mogelijkheid biedt tot graven. Dit kan gedaan worden door het aanbieden van een vrije uitloop of een goede, losse bedding in het hok. Als dieren niet kunnen graven lopen ze het risico op overmatige nagelgroei en stereotype graafgedrag. (Oomkes, 2014)



figuur 4: Konijnen zijn van nature gravers. (foto: Wikimedia)

4.1.4 Comfortabel liggen & rusten

Doordat op sommige zorgboerderijen gekozen wordt om cliënten zelfstandig taken te laten uitvoeren kan het gebeuren dat er niet goed gelet wordt op de bodembedekking van de dieren (Ferwerda-van Zonneveld, Schoone, Diepen van, Oosting, & Caron-Flinterman,

2009). Bij paarden is een comfortabele en droge ligplek belangrijk voor het welzijn. Als het ligbed aangenaam, door bijvoorbeeld stro, en ruim genoeg is zullen de dieren geheel plat rusten wat resulteert in een beter welzijn. (Neijenhuis, Holshof, Marcus, & Ferwerda-van Zonneveld, 2012) Door te kijken naar de lighouding van de dieren kan bepaald worden of het ligbed comfortabel is.

Zoals eerder aangegeven is het belangrijk dat de koe goed kan liggen om te herkauwen. Echter zijn er in verschillende soorten huisvestingen beperkingen op het liggedrag. Door het vastbinden in de grupstal wordt het liggen van het dier bemoeilijkt. Naast grupstallen zijn er op veel zorgboerderijen ligboxstallen als huisvesting gekozen. In de huidige ligboxenstallen bevatten de ligboxen veel ijzerwerk waardoor de dieren niet op een natuurlijke wijze kunnen gaan liggen. Hierdoor wordt het dier beperkt in het gaan liggen en tevens ook in het opstaan. Daarnaast biedt een ligboxenstal vaak niet genoeg (rustige) ligboxen waardoor de dieren niet tegelijk kunnen liggen. Ten slotte is er op sommige boerderijen de potstal te vinden. Een potstal bestaat uit een met stro ingestrooide gezamenlijke ligruimte. Deze is ruimtelijk gescheiden van het looppad gelegen aan de voerhekken. Op deze manier wordt een rustige ligplek gecreëerd voor alle dieren, waar ze tevens gesynchroniseerd (lig)gedrag kunnen vertonen. (RDA, 2006¹)

Een geit heeft de voorkeur om tegen een muur aan te rusten in plaats van in het midden van de huisvesting. Dit komt wellicht door een toename van comfort of doordat ze zich veiliger voelen tegen een muur in plaats van in het midden van een open gebied. Als er te weinig rust mogelijkheden tegen de muur zijn wordt de geit gedwongen om in het midden te rusten, waardoor de comfort omlaag gaat of het dier zich minder veilig voelt. (Battini, Vieira, Barbieri, Ajuda, Stilwell, & Mattiello, 2014)

4.2 Goede voeding

Een van de basisbehoeften van het dier is voedsel en water. Het is belangrijk dat de voeding en het water afgestemd wordt op de specifieke behoeften van het dier. Een te kort aan bepaalde voedingsstoffen kan leiden tot gezondheidsproblemen waardoor het welzijn verminderd is.

4.2.1 Afwezigheid van langdurige dorst

Op veel zorgboerderijen voeren de cliënten zelfstandig de dagelijkse klusjes uit en worden nauwelijks gecontroleerd. (Kruitwagen, 2010) Water geven is een van de klussen die cliënten zelfstandig kunnen uitvoeren. Doordat dit niet gecontroleerd wordt ontstaat er de kans dat dieren te weinig of te vuil water hebben waardoor er dorst ontstaat voor de dieren. Daarnaast is de kennis van dierv verzorging vaak geconcentreerd bij een persoon waardoor de begeleiding niet op de hoogte is van signalen van dorst (Hassink, 2002).

Daarnaast kan het op zorgboerderijen voorkomen dat de waterbakken niet zijn afgestemd op de dieren in de huisvesting. Bij paarden is de ideale hoogte van de waterbak afhankelijk van de schofthoogte van het dier. Voor een paard met een stokmaat van 1,65m moet de drinkbak gemonteerd zijn op een hoogte tussen de 90cm en 110cm. (Dierenwelzijnsweb Welzijnsmonitor paardenhouderij, 2011) Daarnaast kan het water vanaf de grond aangeboden worden in een emmer, ton of iets dergelijks. Echter zijn deze waterbakken ideale broedplaatsen voor muggenlarven, slakjes en andere kleine diertjes (Ellis & Iwaarden, 2005).

Een schaap drinkt 1,5 tot 6 liter water per dag. Voor het schaap is het daardoor van belang dat deze constante toegang heeft tot schoon drinkwater. Het drinkwater moet laag bij de grond aangeboden worden om een natuurlijke drinkhouding na te bootsen die lijkt op het drinken uit sloten en plassen. (Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz, 20115)

Bij konijnen is het van belang dat het water aangeboden wordt in een stabiele kom van aardewerk. Het drinken uit een kom simuleert een natuurlijke drinkhouding ten opzichte van drinken uit een fles (Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz, 20113). Echter kunnen waterbakken sneller vervuild raken dan een drinkfles.

4.2.2 Juiste samengestelde voeding

Voor dieren is het belangrijk dat de voedingsstoffen afgestemd zijn op de specifieke behoefte van het dier. Zo moet er een balans zijn tussen de voedingsstoffen en de energie die het voedsel geeft. Als het dier niet de benodigde voedingsstoffen uit zijn eten kan halen zal het verschillende signalen van ongerief laten zien.



figuur 5: Een gebalanceerde voeding bestaande uit ruwvoer en krachtvoer aangevuld met verse voeding . (foto: Merel Anne de Bruin)

Zo blijkt dat op sommige zorgboerderijen paarden stereotiepe gedragingen vertonen, denk aan luchtzuigen of kribbebijten. Deze kunnen veroorzaakt worden door een te kort aan ruwvoer. Door een te kort hieraan houden de dieren een lege maag waardoor er een verzuring in de maag plaatsvindt. Daarnaast zijn er paarden die aan het hout eten of aan het metaal van de stal likken. Dit is een gevolg van een te kort aan mineralen, koper, zink, calcium of natrium. (Ellis & Iwaarden, 2005)

Op veel zorgboerderijen worden konijnen en cavia's gehouden. Het voeren hiervan is regelmatig een taak die cliënten zelfstandig uitvoeren (Kruitwagen, 2010). Doordat het

toezicht van de begeleiding vaak afdoende is kan het voorkomen dat deze dieren geen onbeperkte toegang tot hooi (of ander ruwvoer) hebben. Als de dieren te weinig ruwvoer binnenkrijgen zullen ze darminfecties en gebitsproblemen krijgen.

Bij de cavia is het tevens van belang dat er gelet wordt op het vitamine C gehalte in het voer. Een tekort aan vitamine C kan leiden tot bijvoorbeeld scheurbuik. (Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz, 2014)

Zoals eerder is aangegeven is het van belang dat dieren op een natuurlijke manier kunnen foerageren. Echter is het niet altijd mogelijk op zorgboerderijen hieraan te voldoen, door bijvoorbeeld een gebrek aan grond of aan mogelijkheden om een andere huisvesting aan te bieden (Ferwerda-van Zonneveld, et al., 2009). Om te zorgen dat dieren alsnog de correcte voedingsstoffen binnenkrijgen en dezelfde tijd bezig zijn met het eten zal er voederverrijking moeten plaatsvinden. Zo kan er voor paarden, pony's en ezels gebruik gemaakt worden van zogeheten slowfeeders. Slowfeeders zijn bedoeld om de dieren op een rustige manier ruwvoer te laten eten. Hierdoor zijn ze langer bezig met het eten en verlaagt het risico tot over eten. Voor een konijn kan er gekozen worden om het hooi in een speciale hooiruif of hooibal aan te bieden. Op deze manier duurt het ook voor het konijn langer om te eten. Beide oplossingen, voor zowel paarden, pony's, ezels en konijnen, verlaagt tevens het risico op verveling en stereotiepe gedrag.

4.2.3 Afwezigheid van chronische honger of overvoeding

Op de zorgboerderijen in Nederland zijn weinig dieren die te kampen hebben met chronische honger. Dit komt mede door het gebruik van verschillende voersystemen die de voer uitgifte voor dieren garandeert (Ferwerda-van Zonneveld, et al., 2009). Op deze manier komt ondervoeding (bijna) niet op zorgboerderijen voor.

Echter zal er altijd gewaakt moeten worden voor de signalen die dieren kunnen vertonen als ze chronische honger hebben. Zo zal het dier een verminderde lichaamsconditie hebben en zal er afwijkend gedrag optreden als gevolg van negatieve emoties. (Ophorst & Ruis, 2014)

Daartegen komt overvoeding en met name obesitas veel vaker voor op zorgboerderijen. Zo zijn er veel paarden met obesitas. De oorzaak van obesitas bij paarden is simpelweg doordat ze te veel energie door hun voeding naar binnenkrijgen. Paarden met obesitas hebben een grotere kans op hoefbevangenheid en insulineresistentie. (Neijenhuis, Holshof, Marcus, & Ferwerda-van Zonneveld, 2012)

4.3 Goede gezondheid

Een goede gezondheid is belangrijk om het welzijn van een dier te waarborgen. De klasse goede gezondheid heeft drie criteria, namelijk de afwezigheid van ziektes, de afwezigheid van ongemakken door handelingen en ingrepen en de afwezigheid van verwondingen.

4.3.1 Afwezigheid van ziektes

Een ziek dier heeft een verminderd welzijn en zoals er in het vorige hoofdstuk beschreven is kunnen er een aantal dingen gedaan worden om de kans hierop te verkleinen. Echter blijkt dat veel begeleiders niet op de hoogte zijn van ongerief signalen bij dieren of hier geen oog voor hebben doordat ze het te druk hebben met de cliënt (Fine, 2010; Hassink, 2009). Hierdoor kunnen ziektes te laat herkend worden en dit levert veel ongerief op. (Leenstra, et al., 2009)

Daarnaast kunnen dieren gezondheidsproblemen oplopen doordat er over het dier te weinig kennis is. Cavia's kunnen bijvoorbeeld scheurbuik oplopen doordat er onvoldoende kennis is over de vitamine C behoefte (Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz, 2014; Leenstra, et al., 2010)

Ongerief door ziekte en het niet herkennen de daar bij horende ziektes kan worden verminderd door vaccinatie. Echter blijkt dat dit niet altijd gedaan wordt. Zo wordt het voor konijnen sterk aangeraden om te vaccineren tegen VHD en myxomatose. De beide ziektes zijn erg besmettelijk en dodelijk. Echter blijkt dat weinig konijnen die gebruikt worden in de zorg gevaccineerd worden. (Buring & Bruins, 2013)

Zoals in bijlage 1 en 2 beschreven is, verloopt de sociale interactie bij mensen met een licht verstandelijkheid beperking en mensen met ASS passiever. Hierdoor kan de communicatie tussen de cliënt en de begeleider of de zorgboer moeizamer verlopen en dit kan effect hebben op het dier. Zoals hierboven beschreven is kan het voor komen dat dieren ongerief ervaren doordat de begeleiding niet op de dieren letten omdat de cliënt aandacht vraagt. Hierdoor kunnen zieke dieren te laat worden opgemerkt.



figuur 6: Regelmatige controle van de dierenarts zorgt voor het vroegtijdig opsporen van een verminderd welzijn. (foto: Wikimedia)

4.3.2 Afwezigheid van ongemak door ingrepen en handelingen



figuur 7: Foutief hanteren van konijnen kan leiden tot een verminderd welzijn. (foto: Marko Ruis)

Op bijna elke zorgboerderij waar dieren gehouden worden, worden de dieren bewust en onbewust ingezet om de cliënten te helpen of te stimuleren. Deze handelingen zouden ongerief in de vorm van stress en pijn met zich mee kunnen brengen. Zo is uit onderzoek gebleken dat het meest voorkomende diergerelateerde incident op zorgboerderijen het laten schrikken van dieren is, gevolgd door het op- en najagen en het in een oncomfortabele houding brengen. Andere veel voorkomende incidenten zijn: hardhandig vastpakken van dieren, dieren laten vallen en dieren laten ontsnappen. (Leenstra, et al., 2011; Ferwerda-van Zonneveld, et al., 2011)

Ook beschrijft het onderzoek van Ferwerda-van Zonneveld, Caron-Flinterman en Oosting uit 2011 dat “Jonge dieren, kleine dieren en schapen erg kwetsbaar zijn en lopen risico’s, waardoor er extra op de gezondheid gelet zou moeten worden”. Het verkeerd oppakken en hanteren van een konijn kan de aanleiding zijn tot bot- of rug breuken en tevens ook een verminderde mens-dierrelatie. (Leenstra, et al., 2010)

De bovengenoemde situaties kunnen voorkomen doordat er bepaalde cliëntendoelgroep aanwezig zijn op de zorgboerderij. Zo is in bijlage I te lezen dat mensen met een verstandelijke beperking een verminderde fijne motoriek hebben. Hierdoor kan deze cliëntendoelgroep minder goed de kleine en fijne handelingen uitvoeren. Wanneer deze cliënten dus een klein dier moeten hanteren is de kans groot dat dit verkeerd gedaan wordt, omdat ze niet de vaardigheden bevatten om het dier op de “juiste” manier te hanteren. Daarnaast moet er ook rekening gehouden worden met bijvoorbeeld vreemde geluiden (bijvoorbeeld van een rolstoel of krukken), gedrag van de cliënt en pauze tijdens de dierenactiviteiten. (Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz, 2011⁴)

4.3.3 Afwezigheid van verwondingen

De huisvesting moet veilig zijn zodat dieren geen verwondingen oplopen. Echter blijkt dat op sommige boerderijen gebruikt wordt gemaakt van verouderde huisvestsystemen. Daarbij gaat het om te korte en te smalle ligbedden, te lage voerhekken of niet functionerende mestschuivers. Hierdoor kunnen de dieren geen natuurlijk gedrag vertonen, verwondingen en aandoeningen oplopen, kreupel worden, zichtbaar pijn hebben en vies zijn. (Ferwerda-van Zonneveld, et al., 2011)

Doordat de huisvestingen verouderd kunnen zijn, bestaat de kans dat deze niet meer aansluiten op de behoeften van het dier. Voor kalveren is het belangrijk dat er voldoende ruimte is en de vloeren niet te glad zijn voor bepaalde gedragingen zoals speelgedrag. Te weinig voeding of te weinig vreetruimte kan de kans op verwondingen ook vergroten. Dit komt onder andere veel voor bij spenende zeugen, zwangere zeugen en koeien. (Leenstra, et al., 2011)

Naast dat de huisvesting aangepast moet worden op de behoefte van het dier, moet deze ook worden aangepast worden op de vaardigheden van de cliënt. Zoals bij de beschrijvingen van de cliëntdoelgroepen naar komt, kan het voorkomen dat er een vermindering is de motorische vaardigheden. Naast dat dieren verwondingen kunnen oplopen door het verkeerd hanteren, kan er ook een kans bestaan dat hekken of deuren niet goed gesloten worden omdat cliënten daar de vaardigheden niet voor hebben. Geiten zijn erg slim en zullen elke kans aangrijpen om te ontsnappen, echter levert het vangen veel stress en ongerief op (LICG, n.b.³)

Wanneer er op zorgboerderij meerdere dieren bij elkaar huisvesten bestaat er een kans op verwondingen door het ander dier. Echter spelen hierbij meerdere factoren een rol. Zo kan er door middel van een goede introductie de kans op verwondingen verkleinen. Echter is hierbij succes niet gegarandeerd. Daarnaast is het belangrijk dat er voldoende vlucht en schuilmogelijkheden aanwezig zijn in de huisvesting. (Leenstra, et al., 2010; Oomkes, 2014; Leenstra, et al., 2007)

4.4 Normaal gedrag

Het normale gedrag is voor elke diersoort anders maar kan over het algemeen opgedeeld worden in expressie van sociaal gedrag, ander soort specifiek gedrag, een positieve emotionele toestand en een goede mens-dier relatie.

4.4.1 Expressie van sociaal gedrag

De meeste dieren die op de zorgboerderij gehouden worden zijn sociale dieren, dat wil zeggen dat ze bij voorkeur in groepen gehouden moeten worden met soortgenoten. Dieren ontwikkelen stress, apathisch gedrag, stereotiep gedrag of ongewenst gedrag als ze individueel worden gehouden. Hieronder worden een aantal situaties geschetst waarin dieren niet de mogelijkheid krijgen om het sociale gedrag te uiten.

Op zorgboerderijen wordt er altijd een afweging gemaakt tussen de cliënt en het dier. Hierdoor kan het voorkomen dat een dier beperkt wordt in het uiten van sociaal gedrag om de veiligheid van de cliënt te waarborgen.

Een voorbeeld hiervan is de grupstal, waar de koeien vaststaan. De reden hiervoor is dat de cliënten makkelijker één op één contact met de koe kunnen aangaan en een koe bijvoorbeeld rustig kan borstelen. Echter veroorzaakt deze manier van stallen ongerief doordat de koeien beperkt worden in hun beweging worden ze ook beperkt in het uiten van gedrag en in het bijzonder het sociale gedrag (doordat ze bijvoorbeeld geen rangorde kunnen bepalen). (Hassink, 2002)

Ook kennisgebrek kan ervoor zorgen dat dieren beperkt worden in de expressie van sociaal gedrag. Er wordt bijvoorbeeld aangegeven in de scriptie "Konijnen in de Zorg" uit 2013 dat meer dan de helft van de konijnen individueel gehuisvest wordt (Bedaux & Oude Nijhuis, 2010). Echter concludeert deze scriptie dat zorg- en kinderboerderijhouders vaak wel overwegen om een konijnenheuvel aan te leggen maar dat de kennis hiervoor niet aanwezig is. Wanneer konijnen solitaire gehuisvest worden, kunnen ze de volgende signalen laten zien; apathie, stereotype gedragingen (zoals zichzelf overmatig verzorgen), te weinig bewegen, gezondheidsproblemen en het gemis van steun door groepsgeenoten. (Bedaux & Oude Nijhuis, 2010)

De laatste situatie heeft betrekking op het samen huisvesten van meerdere diersoorten.

Op zorgboerderijen worden vaak meerdere diersoorten gehouden om de cliënten een grotere variatie activiteiten aan te bieden en om de kans te vergroten voor cliënten om een band te vormen met een dier. (Hassink, 2002; Hassink, 2009) Hierdoor kan het echter voorkomen dat meerdere diersoorten samen gehuisvest worden, die qua aard en gedrag niet bij elkaar passen. Een ezel en een geit gaan bijvoorbeeld niet goed samen. De reden hiervoor is dat ezels de neiging hebben om geiten te verjagen uit hun leefomgeving. (LICG, n.b.²) Daarnaast vertonen deze diersoorten niet hetzelfde sociale gedrag. Hierdoor kan de ene diersoort stress ondervinden door de aanwezigheid van de andere diersoort. (Ferwerda-van Zonneveld, et al., 2011) Het daarom ook belangrijk om twee of meerdere van hetzelfde diersoort samen te huisvesten zodat ze wel het sociale gedrag kunnen vertonen.

4.4.2 Expressie ander soort specifiek gedrag

Naast het uiten van sociaal gedrag, is de expressie van ander soort specifiek gedrag ook erg belangrijk voor dieren. Echter is er niet altijd de mogelijkheid voor deze gedragingen doordat de omgeving van het dier hier niet op aangepast is.

Foeragegedrag is voor veel diersoorten een belangrijk gedrag om te uiten. Bijvoorbeeld bij paarden is dit gedrag in combinatie belangrijk. In het wild foerageren paarden ongeveer 16 uur per dag en vasten niet langer dan vier uur achter elkaar (Houpt, 2005). Dit zorgt er voor dat een paard zijn natuurlijke foeragegedrag niet kan vertonen. Hierdoor gaat het paard op zoek naar andere mogelijkheden om aan deze behoeften te voldoen, dit kan zich bijvoorbeeld uiten door kribbebijten. (Leenstra, et al., 2010) Bij kribbebijten pakt het paard met de voortanden een voorwerp (rand van voerbak of box afscheiding of paaltje) vast en spant de halsspieren aan waardoor een lichte knik in de hals ontstaat. Meestal is er een zuigend geluid te horen. (Livestock Research, 2012) Zoals eerder is vermeld, kan de besteedde tijd aan foeragegedrag, verlengd worden door bijvoorbeeld het introduceren van een slowfeeder. Hiermee kan er beter aan de natuurlijke behoefte voldaan en wordt de kans op het ontwikkelen van stereotype gedrag verkleind.

Een geit is een browser en dit betekent dat het foeragegedrag zowel op de grond is als boven de grond is (klimmen ook graag om voedsel te zoeken) (Leenstra, et al., 2009). Als een geit niet de mogelijkheid heeft om genoeg te foerageren zal hij schadelijke dingen, die hij in zijn huisvesting vindt, opeten. Voor varkens hangt het foerage- en het exploratiegedrag nauw samen. Als een varken dit niet kan uitoefenen zal het dier afwijkend gedrag (stereotype gedrag zoals staat bijten) vertonen. (RDA, 2006²)

4.4.3 Goede mens-dier relatie

Voor een goede interactie tussen mens en dier is het onder andere belangrijk de dieren goed te socialiseren. Echter blijkt dat op sommige zorgboerderijen met een productiebedrijf er niet altijd tijd is om jonge dieren goed te socialiseren (Hassink, 2002) Niet goed gesocialiseerde landbouwhuisdieren zijn afstandelijk naar vreemden en kunnen zelfs angstig, schuw of agressief zijn. (Ferwerda-van Zonneveld, et al., 2011; Hassink, 2002)

Wanneer landbouwhuisdieren ingezet worden in de zorg zullen ze dan ook voldoende gesocialiseerd moeten worden om het contact met cliënten niet als belastend te ervaren en veilig te laten verlopen. (Ferwerda-van Zonneveld, et al., 2011)



figuur 8: Dieren met een vrije keuze voor, begeleid, contact zal een betere mens dier relatie ervaren. (Foto: Laura Landman)

Daarnaast beschrijft Hassink in zijn onderzoek uit 2002 dat de zorgboer ook bij draagt aan een goede relatie tussen cliënt en dier. Zo schrijft hij “ De boer is de intermediair tussen de cliënt en het dier. Zijn enthousiasme, liefde voor en kennis van en van de dieren en het boerenbedrijf is zijn gereedschap. Zijn rust en kennis bieden cliënten voldoende vertrouwen en veiligheid om met de dieren om te gaan. Als de boer of begeleider deze kwaliteiten niet inbrengt, zal er volgens de boeren veel moeilijker een verbinding tussen cliënt en dier ontstaan”. (Hassink, 2002)

Naast een goede inrichting van de leefomgeving, is de mogelijkheid tot onttrekken bij interactie tussen cliënt en dier ook belangrijk (Leenstra, et al., 2011). Voor kippen is het belangrijk dat ze ontsnappingsmogelijkheden hebben tijdens de interacties met cliënten, om eventueel najagen te voorkomen (Leenstra, et al., 2010) Dit betekent dat een dier een vrije keuze heeft om contact te maken met mensen, maar ook de vrije keuze heeft om dit contact te verbreken door zich terug te trekken. Voor katten die ingezet worden is het belangrijk dat de kat altijd tot deze mogelijkheid beschikt, dit om stress bij de kat en eventuele verwondingen bij de mens te voorkomen (Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz, 2011³)

4.4.4 Positieve emotionele toestand

De begeleiding van de cliënten is niet altijd op de hoogte van de stresssignalen van dieren of heeft hier geen oog voor door de drukte omtrent de cliënt (Fine, 2010). Hierdoor kan er niet adequaat gereageerd worden op situaties waar een dier zich in een negatieve emotionele toestand bevinden. Echter wanneer cliënten wel op de hoogte zijn van deze gedragingen kunnen ze er voor waken de dieren in deze positieve toestand te houden.

Uit onderzoek is gebleken dat de zorgboer kennis van de rangorde van belang vindt voor het dierenwelzijn. Door deze kennis door te geven aan begeleiders kunnen deze hier rekening mee houden tijdens de begeleiding. Zo moet een koe die het laagste in de rangorde staat als laatste worden losgemaakt omdat deze anders het risico loopt om te worden verstoten. (Hassink, 2002)

5 Discussie

In dit hoofdstuk wordt een onderscheid gemaakt tussen de inhoudelijke discussie en een fouten discussie.

Inhoudelijke discussie

Doordat de zorgboerderijen in Nederland zeer verschillend van aard zijn zullen niet alle aandachtspunten voor elke boerderij gelden. Zo zijn er algemene punten die op veel zorgboerderijen van toepassing zijn. Echter zijn er ook punten die op zeer specifieke zorgboerderijen van toepassing zijn. Zo zijn de aandachtspunten gericht op de grupstal voor koeien zeer specifiek voor houders van koeien. Daarnaast is de ontbrekende kennis bij de begeleiding van de cliënten een aandachtspunt dat bij elke zorgboerderij kan voorkomen.

Tijdens het onderzoek is naar voren gekomen dat de huisvesting van de dieren veelal wordt afgestemd op de behoeften van de cliënt. Zo worden konijnen individueel gehuisvest zodat de cliënten ze eenvoudig en veilig zelfstandig kunnen verzorgen of hanteren. Paarden worden individueel gehuisvest in een stal zodat de cliënten de stal kunnen betreden zonder aangevallen te worden door andere paarden. Koeien worden vastgebonden in de stal zodat de cliënt zich veiliger door de omgeving kan verplaatsen. Hoewel dit allemaal voor de cliënt voordelen biedt levert dit ongerief op voor de dieren. Zo kunnen konijnen en paarden hun sociale gedrag niet uiten en de koe kan minder comfortabel liggen. Dit heeft voor koeien het gevolg dat ze gaan herkauwen en dit kan leiden tot spijsverteringsproblemen. (RDA, 2006¹)

Op veel zorgboerderijen worden dieren aangetroffen met obesitas. Deels kan dit een gevolg zijn van een gebrek aan kennis over de voedingsstoffen die de dieren nodig hebben. Daarnaast kan het ook te wijten zijn aan het feit dat cliënten vaak zelfstandig klussen doen op de zorgboerderij waardoor er niet altijd controle is op de voedselinname. Echter kan het ook een bewustere keuze zijn van zorgboeren omdat dieren die obesitas hebben rustiger zijn (Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz, 2012). Rustigere dieren vormen een minder groot gevaar voor de cliënt en daarnaast zijn ze aantrekkelijk om te gebruiken bij de omgang met cliënten. Hoewel dit voor de cliënt positief kan uitpakken levert obesitas voor de dieren ongerief op. Het kan ze hinderen in het uitvoeren van natuurlijk gedrag en het kan lichamelijke problemen opleveren. Zo kan dit bij paarden een grotere kans op hoefbevangenheid en insulineresistentie geven. (Neijenhuis, 2012)

Tenslotte worden op veel zorgboerderijen dieren (bijna) dagelijks gehanteerd. Voor veel cliënten levert dit namelijk een hechtere band op met de dieren, tevens zorgt het ook voor een extra moment van rust en ontspanning. Hoewel de cliënt veelal behoefte heeft aan het hanteren is het voor veel dieren een bron van stress en daardoor ontstaat een verminderd welzijn. Vooral mensen met een verminderde fijne motoriek kunnen tot ongerief leiden aangezien deze het hanteren niet op de correcte wijze kunnen uitoefenen.

Voor de zorgboer leveren bovenstaande situaties lastige dilemma's op. Aangezien de cliënten vaak de grootste bron van inkomen zijn de kans groot dat zij veelal keuzes maken die gericht zijn op het welzijn van de cliënt. Echter kan een verminderd welzijn bij de dieren leiden tot gevaarlijke situaties of ander ongewenst gedrag. Hierdoor kan het welzijn van de cliënt alsnog verminderd worden.

Fouten discussie

Tijdens het uitvoeren van dit onderzoek is er naar voren gekomen dat er weinig literatuur is over aandachtspunten voor dierenwelzijn op zorgboerderijen. Om de aandachtspunten toch te bepalen is er gezocht naar literatuur in vergelijkbare sectoren. Hierdoor zijn de aandachtspunten veelal afgeleid van veehouderijbedrijven en eigenaren van

gezelschapsdieren. De algemeen gevonden literatuur is gekoppeld aan de informatie over hoe een zorgboerderij draait. Tevens is deze koppeling gebaseerd op informatie over dierenwelzijn op zorgboerderijen uit gedateerde onderzoeken. Aan de hand van deze onderzoeken hebben wij de gevonden literatuur doorzocht en gekoppeld aan de zorgboerderij setting. Daarnaast is hierbij ook gebruik gemaakt van eigen ervaring op zorgboerderijen. Echter heeft deze eigen ervaring niet tot een beeld geleid van alle zorgboerderijen in Nederland aangezien deze erg verschillend van aard kunnen zijn.

6 Conclusie

Tijdens dit onderzoek zijn vele aspecten bekeken die van toepassing zijn op zorgboerderijen in Nederland. In dit hoofdstuk zullen conclusies getrokken worden uit de gevonden aandachtspunten om zo antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag.

Hoef- en klauwproblemen kunnen deels worden voorkomen door ervoor te zorgen dat de ondergrond niet te nat of vies is. Zo is het belangrijk bij koeien dat de mestschuiven goed werken. Als dieren buiten gehuisvest worden is het van belang dat ze kunnen schuilen voor de weersomstandigheden in een daarvoor geschikte schuilstal.

Voor dieren die binnen gehuisvest worden is het van belang dat ze niet op de tocht staan om hoesten of een verkoudheid te voorkomen. Daarnaast moet erop gelet worden dat het ammoniak gehalte in de huisvesting niet te hoog wordt. Een te hoge concentratie ammoniak kan tot geïrriteerde ogen leiden. Om het ammoniak gehalte op het juiste niveau te houden zal er een goed hygiëne management gevoerd moeten worden. Hierbij is het van belang dat dieren niet aanwezig zijn bij het uitmesten of schoonmaken van de omgeving en dat het aantal uitmestingen afgestemd wordt op het gehuisveste dier.

Doordat op enkele zorgboerderijen dieren vast gezet worden om de interactie tussen mens en dier te vereenvoudigen worden de dieren beperkt in hun bewegingsvrijheid. Ook een te kleine huisvesting kan ervoor zorgen die hier niet aan voldaan kan worden. Door het aanbieden van een grote huisvesting of genoeg tijd buiten de huisvesting kan hier eenvoudig een oplossing voor bieden. Tevens moet er bij het inrichten van de huisvesting rekening gehouden worden met het feit dat dieren graag tegelijk willen liggen. Het is dus belangrijk dat alle dieren tegelijk op een voor hen gunstige plek kunnen liggen.

Voor konijnen is het gebruik van een konijnenflat sterk af te raden. Een konijnenflat belemmert de beweging, het comfortabel liggen en het uiten van natuurlijk gedrag. Een konijnenheuvel of ander groot verblijf waar de dieren samen zitten is een veel natuurlijkere oplossing. Denk bijvoorbeeld aan een groot hok waar de cliënt zelfs naar binnen kan om lekker te knuffelen.

Konijnen drinken liever uit een stabiele waterkom dan uit een drinkfles. Echter wordt een waterkom sneller vies, dus kan een combinatie een ideale tussenweg zijn.

Voor veel dieren geldt dat ze overgewicht hebben. Uit het onderzoek is gebleken dat dit deels veroorzaakt wordt door een gebrek aan controle van de zelfstandige cliënten. Daarnaast is het ook een gevolg van een verkeerd samengestelde voeding. Daarom is het van belang dat er een voedingsschema opgesteld wordt waarin staat aangegeven wat de dieren wel en niet mogen eten en welke hoeveelheden ze op een dag binnen moeten krijgen.

Om er voor te zorgen dat dieren een minder grote kans lopen op ziektes en verwondingen is het van belang dat er een goed dierenarts beleid is. Zo zal de dierenarts regelmatig langs moeten komen ter controle en zullen de nodige vaccinaties plaats moeten vinden. Daarnaast zullen de hoeven en klauwen van de dieren op tijd verzorgd moeten worden.



figuur 9: Regelmatige hoefverzorging is van belang om het welzijn van de dieren te kunnen garanderen. (foto: Timothy-James Bolton)

Om te zorgen dat dieren hun natuurlijke gedrag kunnen uiten is het belangrijk dat de stalling hierin kan voorzien. Zo moeten groepsdieren niet solitair gehuisvest worden. In een groepshuisvesting is het van belang dat dieren kunnen vluchten en dat er genoeg ruimte is om spelgedrag en rangorde gedrag uit te kunnen oefenen.

Voor konijnen kan een zandbak een eenvoudige oplossing zijn zodat ze hun natuurlijke graafgedrag kunnen uiten. Voor paarden en ezels kan een hooinet of slowfeeder ervoor zorgen dat ze lang genoeg bezig zijn met eten om de natuurlijke situatie na te bootsen.

Tijdens het inrichten van de huisvesting moet er niet alleen gekeken worden naar de behoeften van het dier. De behoefte en vooral de vaardigheden van de cliënt zijn daarnaast ook van belang. Door de huisvesting hierop af te stemmen kan het risico op een verminderd welzijn verkleind worden. Daarnaast zullen de dieren goed gesocialiseerd moeten worden zodat er een grotere kans is op een goede mens-dier relatie. Ook kan deze relatie verbeterd worden doordat de dieren een vrije keuze hebben in het contact met de cliënt.

7 Aanbevelingen

Aan de hand van de getrokken conclusie worden aanbevelingen gedaan.

Uit de conclusie en discussie komt vooral naar voren dat veel ongerief ontstaat door een gebrek aan kennis bij begeleider en/of zorgboer. Daarom wordt er aanbevolen om deze kennis te verrijken door het uitdelen van de reeds opgestelde algemene flyer. Deze flyer bevat basis kennis omtrent dierenwelzijn op zorgboerderijen. Zo worden de belangrijkste aandachtspunten weergegeven en handige tips waarmee de zorgboer zelf aan de slag kan. Tevens wordt er aanbevolen om factsheets op te stellen omtrent dierenwelzijn per dier. Deze factsheets zouden informatie moeten bevatten om de aandachtspunten rondom het welzijn van het desbetreffende dier. Daarnaast kan deze factsheet een centrale plek zijn voor alle informatie over het houden van deze dieren op de zorgboerderij. Denk hierbij aan informatie over de meest passende doelgroep, het houden van de dieren en signalen van ongerief. Op deze manier heeft de zorgboer een overzicht over het dier dat ze willen aanschaffen en kunnen ze zelf bepalen of deze op de boerderij past en of ze de juiste omgeving voor het dier kunnen creëren. In de bijlage is een overzicht weergegeven van de aandachtspunten die per diergroep in het onderzoek naar voren zijn gekomen. Voor een volledig beeld zal er nog verder onderzoek gedaan moeten worden.

Om dierenwelzijn daadwerkelijk op te kunnen nemen in het kwaliteitskeurmerk bevelen wij aan om een vervolgonderzoek uit te voeren. In dit vervolgonderzoek zal de aandacht gelegd moeten worden op het uitzoeken van meetcriteria die toepasbaar zijn op de zorgboerderij. Hierbij kan er gebruik gemaakt worden van de welzijnsrichtlijnen die in het project van Welfare Quality© zijn opgesteld. Aan de hand van deze meetcriteria kunnen er richtlijnen opgesteld worden waaraan het kwaliteitssysteem van de zorgboer moet voldoen. Daarnaast kan gebruik gemaakt worden van de richtlijnen die worden aangegeven in de wet op dieren art. 2.2 lid 10. Hierin wordt beschreven waaraan de houder van dieren moet voldoen om het dierenwelzijn te waarborgen.

8 Literatuurlijst

- Battini, M., Vieira, A., Barbieri, S., Ajuda, I., Stilwell, G., & Mattiello, S. (2014). Invited review: Animal-based indicators for on-farm welfare assessment for dairy goats. *Journal of Dairy Science*, 6625-6648.
- Bedaux, V., & Oude Nijhuis, M. (2010). *Konijn & kinderboerderij*. Leeuwarden: Opleiding Diermanagement Hogeschool van Hall Larenstein.
- Bil, P. d., & Bil, M. d. (2006). *Praktijkgerichte ontwikkelingspsychologie*. Amsterdam: Uitgeverij Boom/Nelissen.
- Blokhuis, H. (2008). Meet welzijn aan het dier zelf. *V-focus*, 7-8.
- Boissy, A., Manteuffel, G., Bak Jensen, M., Oppermann Moe, R., Spruijt, B., Keeling, L., et al. (2007). Assessment of positive emotions in animals to improve their welfare. *Physiology & Behaviour*, 375-397.
- Bosma, N., & Roseboom, L. (2011). *Handleiding Zorg met Paarden*. Leeuwarden: Stichting ZorgPK's.
- Broom, D., & Johnson, K. (1993). *Stress and animal welfare*. London: Chapman & Hall.
- Bruijnis, M. (2006, juni). *Weidegang en opstallen van melkvee*. Opgeroepen op januari 18, 2015, van Dierlijke productie systemen: <http://edepot.wur.nl/121030>
- Buring, R., & Bruins, R. (2013). *Konijnen in de zorg*. Leeuwarden: AAIZOO.
- BVET. (2001, April 23). *Haltung von Pferden, Ponys, Eseln, Maultieren und Mauleseln*. Opgeroepen op December 29, 2014, van http://www.pointernet.pds.hu/lovaglas/tudas/haltung_von_pferden.pdf
- Désiré, L., Boissy, A., & Veissier, I. (2002). Emotions in farm animals: a new approach to animal welfare in applied ethology. *Behavioural Processes*, 165-180.
- Dierenwelzijnsweb. (2014). *Cursus Dierenwelzijn*. Opgeroepen op november 14, 2014, van [www.groenkennisnet.nl](http://www.groenkennisnet.nl/dierenwelzijnsweb/cursus-dierenwelzijn/pages/index.html): <http://www.groenkennisnet.nl/dierenwelzijnsweb/cursus-dierenwelzijn/pages/index.html>
- Dierenwelzijnsweb Welzijnsmonitor paardenhouderij. (2011). *Welzijnsmonitor paardenhouderij*. Lelystad: Wageningen UR Livestock Research.
- Docstoc. (2011). *Cattle body condition scoring*. Opgeroepen op december 3, 2014, van [www.docstoc.com](http://www.docstoc.com/docs/86771200/Cattle-body-condition-scoring): <http://www.docstoc.com/docs/86771200/Cattle-body-condition-scoring>
- Elings, M., Haubenhofer, D., Hassink, J., Rietberg, P., & Michon, H. (2011). *Effecten van zorgboerderijen en andere dagbestedingsprojecten voor mensen met een psychiatrische en verslagningsachtergrond*. Wageningen: Plant Research International, onderdeel van Wageningen.

- Ellis, A., & Iwaarden, S. v. (2005). *Paard en voer*. Ede: Ontwikkelcentrum.
- FAWC. (1993). *Report on Priorities for Animal Welfare Research and development*. Tolworth Tower: Ministry of Agriculture, Fisheries and Food.
- Federatie Landbouw en Zorg. (n.b.¹). *Een zorgboerderij, wat moet ik me daarbij voorstellen?* Opgeroepen op oktober 27, 2014, van Federatie Landbouw en Zorg: <http://www.landbouwzorg.nl/handboekhoofdstuk.php?hid=1>
- Federatie Landbouw en Zorg. (n.b.²). *Kwaliteitssysteem 4.1*. Opgeroepen op oktober 16, 2014, van Federatie Landbouw en Zorg: <http://www.landbouwzorg.nl/index.php?pagid=184>
- Federatie Landbouw en Zorg. (n.b.³). *Kwaliteitswaarborg zorgboerderijen*. Opgeroepen op juni 29, 2014, van landbouwzorg: <http://www.landbouwzorg.nl/index.php?pagid=38>
- Federatie Landbouw en Zorg. (n.b.⁴). *Wie zijn we*. Opgeroepen op oktober 1, 2014, van Federatie Landbouw en Zorg: <http://www.landbouwzorg.nl/index.php?pagid=25>
- Ferwerda-van Zonneveld, R., Caron-Flinterman, F., & Oosting, S. (2011). *Programma van Eisen voor landbouwhuisdieren in de zorg*. Lelystad: Animal Sciences Group van Wageningen UR.
- Ferwerda-van Zonneveld, R., Schoone Bsc, T., Diepen van Bsc, A., Oosting, S., & Caron-Flinterman, J. (2009). *Van boerderij naar zorgboerderij: van bedrijfsaanpassing tot systeeminnovatie*. Wageningen: Wetenschapswinkel Wageningen UR.
- Fine, A. (2010). *Animal assisted therapy: theoretical foundations and guidelines for practice*. San Diego: Academic Press.
- Fraser, A., & Broom, D. (2005). *Farm animal behaviour and welfare*. Wallingford: CABI Publishing.
- Fraser, D. (2008, augustus 19). *Understanding animal welfare*. Opgeroepen op november 14, 2014, van Acta Veterinaria Scandinavica: <http://www.biomedcentral.com/content/pdf/1751-0147-50-S1-S1.pdf&sa=U&ei=WABYU-2GCsLU8AGEmoCgAw&ved=0CEIQFjAI&usg=AFQjCNHmCgigttd1hVY1tfsivFr4n0SFg>
- Gansbeke, S. v., & Bogaert, T. v. (2009, juni 12). *Zet je varken in het licht*. Opgeroepen op januari 16, 2015, van agripress: http://www.agripress.nl/_STUDIOEMMA_UPLOADS/downloads/Zet_je_varkens_in_het_licht_037.pdf
- Hassink, J. (2002). *De betekenis van landbouwhuisdieren in de hulpverlening*. Wageningen: Plant Research International B.V.
- Hassink, J. (2009). *Kwaliteiten werkgebieden op zorgboerderijen*. Wageningen: PLant Research International.
- Houpt, K. (2005). *Maintenance behaviours. in The Domestic Horse: The Origins, Development, and Management of its B*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Jones, B., & Manteca, X. (2009). *First draft of an information resource*. Opgeroepen op december 13, 2014, van Welfare Quality Network:
<http://www.welfarequalitynetwork.net/downloadattachment/45848/21934/WQ%20Information%20Resource.pdf>
- Jonge, F. H., & Goewie, E. A. (2000). *In het belang van het dier*. Den Haag: Van Gorcum & Comp. B.V.
- Kruitwagen, L. (2010). *dieren maken een zorgboerderij beter*. Wageningen.
- Lausen, F., & Schubert, S. (2011). *Effectieve vormgeving van Animal Assisted Interventions voor jongeren met autisme*. Leeuwarden: Hogeschool Van Hall Larenstein .
- Leenstra, F., Neijenhuis, F., Bosma, B., Ruis, M., Smolders, G., & Visser, K. (2011). *ongerief bij rundvee, varkens, pluimvee, nertsen en paarden*. Wageningen UR Livestock Research: Lelystad.
- Leenstra, F., Rommers, J., Koene, P., Ruis, M., Schuiling, H., & Verkaik, J. (2009). *Ongerief bij konijnen, kalkoenen, eenden, schapen en geiten*. Lelystad: Animal Science Group van Wageningen UR.
- Leenstra, F., Vinke, C., Dongen van, M., Pasmooij, N., Leij van der, R., R., F., et al. (2010). *Ongerief bij gezelschapsdieren*. Lelystad: Wageningen UR Livestock Research.
- Leenstra, F., Visser, E., Ruis, M., de Greef, K., Bos, A., van Dixhoorn, I., et al. (2007). *Ongerief bij rundvee, varkens, pluimvee, nertsen en paarden*. Lelystad: Animal Sciences Group van Wageningen UR .
- LICG. (n.b.¹). *EHBO bij huisdieren*. Opgeroepen op januari 23, 2015, van www.licg.nl:
<http://www.licg.nl/XR/praktisch/gezondheid-mens-en-dier/gezondheid-dier/ehbo-bij-huisdieren.html>
- LICG. (n.b.²). *Ezel*. Opgeroepen op december 21, 2014, van LICG Over houden van huisdieren:
<http://www.licg.nl/nd/dieren/zoogdieren/ezel.html>
- LICG. (n.b.³). *Geit*. Opgeroepen op december 22, 2014, van LICG Over houden van dieren:
<http://www.licg.nl/nr/dieren/zoogdieren/geit.html>
- LICG. (n.b.⁴). *Konijnen koppelen - waarom en met wie*. Opgeroepen op Februari 2, 2015, van www.licg.nl:
<http://www.licg.nl/259/praktisch/konijnen-en-knaagdieren/aanschaf-en-verzorging/konijnen-koppelen-waarom-en-met-wie.html>
- LICG. (n.b.⁶). *Vaccinatie bij honden*. Opgeroepen op januari 23, 2015, van www.licg.nl:
<http://www.licg.nl/2WR/praktisch/hond/gezondheid/vaccinatie-van-de-hond.html>
- Livestock Research. (2012). *Welzijnsmonitor Paardenhouderij – het meetprotocol – versie 3.0*. Lelystad: Wageningen UR Livestock Research.
- Loving, N., & Johnson, A. (2002). *Veterinary Manual for the Performance Horse*. Groot Brittannië: Blackwell Science.

- Moberg, G., & Mench, J. (2000). *The biology of animal stress: basic principles and implications for animal welfare*. Wallingford: CABI Publishing.
- Mons, G. (2012, november 10). *Verbod op de bio-gruipstal?* Opgeroepen op november 23, 2014, van Wageningen universiteit: <http://edepot.wur.nl/240050>
- Neijenhuis, F., Holshof, G., Marcus, W., & Ferwerda-van Zonneveld, R. (2012). *De optimale inrichting van paardenweides*. Wageningen: Wageningen UR, Wetenschapswinkel.
- Nijgh, L., & Bogerd, A. (2010). *Basisboek ondersteuning aan mensen met een verstandelijke beperking*. Amsterdam: Boom Lemma uitgevers.
- Oomkes, C. (2014). *Het konijn*. Leeuwarden: Van hall Larenstein.
- Ophorst, C., & Ruis, M. (2014). *Dieren in de zorg*. Eden: Ontwikkelcentrum.
- Phillips, C. (2008). Animal welfare: A construct of positive and negative affect? *The veterinary Journal*, 291-292.
- Pieters, A. (1998). *Handboek huisvestiging paarden*. Lelystad: Praktijkonderzoek Rundvee, Schapen en Paarden.
- RDA. (2006¹). *Natuurlijk gedrag van melkvee en vleeskalveren*. Den Haag: Raad voor Dieraangelegenheid.
- RDA. (2006²). *Natuurlijk Gedrag van Varkens*. Den Haag: Raad voor Dierenaangelegenheden.
- Rolls, E. (2000). Prçis of the Brain and Emotion. *Behavioural and brain sciences*, 177-234.
- Ruis, M. (2011). *Welzijn biologische varkens*. Opgeroepen op januari 15, 2015, van [www.orgprints.org](http://orgprints.org/18965/1/Welzijn_biologische_varkens.pdf): http://orgprints.org/18965/1/Welzijn_biologische_varkens.pdf
- Sectorraad paarden. (2011). *Gids voor Goede Praktijken*. Opgeroepen op januari 11, 2015, van Gids voor goede praktijken: <http://www.sectorraadpaarden.nl/uploads/gids-voor-goede-praktijken-augustus-versie-1.0-1.pdf>
- Siersma, L. (2014). *Aanzet tot het verbeteren van de gedragsparameters in het Welfare Quality® meetprotocol voor vleeskuikens*. Lelystad: Wageningen UR Livestock Research.
- Sterkliniek. (2013). *De jaarlijkse gezondheidcontrole*. Opgeroepen op Februari 2, 2015, van [www.sterkliniek.nl](http://sterkliniek.nl/medische-informatie/algemeen/de-jaarlijkse-gezondheidscontrole/): <http://sterkliniek.nl/medische-informatie/algemeen/de-jaarlijkse-gezondheidscontrole/>
- Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz. (2005, juni 1). *Positionspapier zu den „Leitlinien zur Beurteilung von Pferdehaltungen unter Tierschutzgesichtspunkten“*. Opgeroepen op December 29, 2014, van Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz: <http://www.tierschutz-tvt.de/fileadmin/tvtdownloads/positionspapierpferdehaltung.pdf>
- Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz. (2011¹, september). *Merkblatt Hühner*. Opgeroepen op december 22, 2014, van Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz: <http://www.tierschutz-tvt.de/merkblaetter.html>

- Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz. (2011², september). *Merkblatt Hunde*. Opgeroepen op december 22, 2014, van Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz: <http://www.tierschutz-tvt.de/merkblaetter.html>
- Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz. (2011³, september). *Merkblatt Kaninchen*. Opgeroepen op december 22, 2014, van Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz: <http://www.tierschutz-tvt.de/merkblaetter.html>
- Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz. (2011⁴, september). *Merkblatt Katzen*. Opgeroepen op december 22, 2014, van Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz: <http://www.tierschutz-tvt.de/merkblaetter.html>
- Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz. (2011⁵, september). *Merkblatt Schafe*. Opgeroepen op december 22, 2014, van Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz: <http://www.tierschutz-tvt.de/merkblaetter.html>
- Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz. (2012, juni). *Merkblatt Pferde*. Opgeroepen op december 22, 2014, van Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz: <http://www.tierschutz-tvt.de/merkblaetter.html>
- Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz. (2013, augustus). *Merkblatt Esel*. Opgeroepen op december 22, 2014, van Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz: <http://www.tierschutz-tvt.de/merkblaetter.html>
- Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz. (2014). *Meerschweinchen*. Opgeroepen op januari 3, 2015, van Tieärztliche Vereinigung für Tierschutz: <http://www.tierschutz-tvt.de/merkblaetter.html>
- Tierärztliche Vereinigung für Tierschutz. (2003). *Artgemäße Haltung von Mini-Pigs*. Opgeroepen op december 29, 2014, van Tierärztliche Vereinigung für Tierschutz: <http://www.tierschutz-tvt.de/merkblaetter.html>
- Tierärztliche Vereinigung für Tierschutz. (2006, december). *Beurteilung von Milchkuhbetrieben*. Opgeroepen op december 22, 2014, van Tierärztliche Vereinigung für Tierschutz: <http://www.tierschutz-tvt.de/merkblaetter.html>
- Tierärztliche Vereinigung für Tierschutz. (2010, juni). *Merkblatt zur Haltung von Miniponys*. Opgeroepen op december 22, 2014, van Tierärztliche Vereinigung für Tierschutz: <http://www.tierschutz-tvt.de/merkblaetter.html>
- Verhulst, J. (2006). *Psychologie voor de gezondheidszorg*. Groningen/Houten: Wolters-Noordhoff.
- Wijk-Jansen, E. v., Visser-Riedstra, K., Verstegen, J., & Kortstee, H. (2009). *Passie voor paarden*. Den Haag: LEI Wageningen UR.
- Yeates, J., & Main, D. (2008). Assessment of positive welfare: A review. *The Veterinary Journal*, 293-300.
- Zorgboerderijgids.nl. (2014, augustus 24). *Geschiedenis zorgboerderijen*. Opgeroepen op oktober 16, 2014, van zorgboerderijgids.nl: <http://www.zorgboerderijgids.nl/geschiedenis-zorgboerderijen.html>

Zorgboeren.nl. (n.b.¹). *Aangesloten zorgboerderijen in Nederland*. Opgeroepen op oktober 1, 2014, van Zorgboeren.nl:
<http://www.zorgboeren.nl/zorgboerderijen.php?doelgroepid=0&zorgvormid=0&r=0&kwal=0>

Zorgboeren.nl. (n.b.²). *Dit is een zorgboerderij*. Opgeroepen op oktober 27, 2014, van
<http://www.zorgboeren.nl/praktischeinfo.php?id=1>

Zorgboeren.nl. (n.b.³). *Kwaliteit op zorgboerderijen*. Opgeroepen op oktober 1, 2014, van
zorgboeren.nl: www.zorgboeren.nl

Bijlage I: Beschrijving cliënten doelgroep met een verstandelijke beperking

Een verstandelijke beperking kan gedefinieerd worden als 'Een aangeboren of in de prille jeugd verkregen stoornis van de geestelijke functies en hun ontwikkelingsgericht, waarbij het verstandelijk tekort het meest opvallend en de sociale aanpassing bemoeilijkt of onmogelijk is (Nijgh & Bogerd, 2010, p. 40).' Bij een verstandelijke beperking zijn er vier niveaus van functioneren, deze worden gebruikt om aan te geven wat iemands intellectuele vermogen is. De niveaus zijn:

1. zeer ernstige verstandelijke beperking
2. ernstige verstandelijke beperking
3. matige verstandelijke beperking
4. lichte verstandelijke beperking.

Hoewel er een duidelijk beeld geschetst wordt bij de beschreven niveaus, is het belangrijk om te vermelden dat er grote verschillen kunnen zijn in het functioneren bij individuen van hetzelfde niveau. (Nijgh & Bogerd, 2010)

Onder niveau 1 vallen mensen met een ontwikkelingsleeftijd van een tot anderhalf jaar. Door middel van het vaak herhalen kan een persoon met een zeer ernstige verstandelijke beperking nieuwe dingen leren, echter zal deze persoon voor veel dagelijkse vaardigheden ondersteuning nodig hebben. Wanneer mensen met een zeer ernstige verstandelijke beperking op een zorgboerderij aanwezig zijn, zullen zij vooral behoefte hebben aan het stimuleren van de zintuigen en het beleven van de boerderij. (Nijgh & Bogerd, 2010)

Mensen met een ernstige verstandelijke beperking hebben een ontwikkelingsleeftijd van 1 tot 2 jaar. Ook deze doelgroep is erg afhankelijk van dagelijkse ondersteuning en zullen vooral naar de boerderij komen om te beleven. (Nijgh & Bogerd, 2010)

Onder de derde groep vallen mensen met een matige verstandige beperking. Deze mensen hebben een ontwikkelingsleeftijd van 2 tot 4 jaar. Ze hebben een grotere zelfredzaamheid dan de eerder beschreven niveaus maar hebben wel behoeften aan duidelijkheid en structuur, iets wat prima te combineren is met het werken op de boerderij. (Nijgh & Bogerd, 2010)

Mensen met een ontwikkelingsleeftijd tussen 4 en 12 jaar vallen onder het laatste niveau. Deze groep mensen is vaak erg zelfstandig, maar hebben soms begeleiding nodig bij zaken zoals financiën en huishouden. (Nijgh & Bogerd, 2010)

Voor de cognitieve ontwikkeling van mensen met een verstandelijke beperking kan er vanuit gegaan worden dat deze hetzelfde is als mensen zonder een beperking. Dit wil zeggen dat ieder mens op dezelfde manier leert om zijn omgeving te begrijpen en hiermee om te gaan. Echter is het adaptieve gedrag bij mensen met een verstandelijke beperking wel anders. Het adaptief gedrag geeft iemand de mogelijkheid om met veranderingen in zijn omgeving om te gaan. Wanneer een persoon een probleem tegenkomt, worden er eerst alternatieve oplossingen bedacht en tegen elkaar afgewogen. Uiteindelijk wordt het alternatief gekozen waarmee het probleem wordt opgelost of het probleem behapbaar wordt gemaakt. Mensen met een verstandelijke beperking hebben een verminderd vermogen om dit gedrag te vertonen. (Nijgh & Bogerd, 2010)

De sociaal-emotionele ontwikkeling is het leren omgaan met andere mensen. Baby's leren bijvoorbeeld dat bepaalde acties (zoals huilen) een reactie (zoals troosten) van een ouder oplevert en andersom. Deze wisselwerking zal blijven groeien naarmate het kind ouder wordt.

Bij mensen met een verstandelijke beperking is de interactie met andere mensen passiever en afwachtend en hebben hierdoor meer stimulatie van de ouder of de begeleider nodig. (Nijgh & Bogerd, 2010) Wanneer een zorgboer of begeleider activiteiten met cliënten en dieren uitvoert, moet hij constant zijn aandacht verdelen tussen de cliënt en het dier. Het komt wel eens voor dat signalen van ongerief, zoals een ziek dier of een kreupel dier, later worden opgemerkt doordat de aandacht meer op de cliënt gericht is. (Hassink, 2002)

De motorische vaardigheden kunnen opgedeeld worden in de grove en de fijne motoriek. Bij de ontwikkeling van de grove motoriek draait het vooral om de ontwikkeling en het controleren van de grote spieren van het lichaam. Deze spierontwikkeling is bijvoorbeeld belangrijk voor het leren kruipen, lopen en fietsen. Voor de kleine motoriek worden vooral de kleinere spieren gebruikt voor bijvoorbeeld tekenen, maar ook de hand- oog coördinatie valt hieronder. (Nijgh & Bogerd, 2010)

Zoals eerder is genoemd, bestaat er een kans op ongerief bij kleinere dieren wanneer ze gehanteerd worden. Doordat deze doelgroep verminderde motorische vaardigheden heeft, zal het hanteren van kleinere dieren meer risico's met zich meebrengen. Ook kunnen handelingen zoals het correct sluiten van een deur, hek of andere doorgang moeilijker gaan. Hierdoor bestaat de kans dat dieren klem komen te zitten of ontsnappen, waardoor de dieren stress en ongerief kunnen ervaren.

Bijlage II: Beschrijving cliënten doelgroep met ASS

Het Autisme spectrum stoornis (ASS) is een verzamelnaam voor alle stoornissen die aan het autisme verwant zijn. Hieronder vallen onder andere klassiek autisme, PDD-NOS, syndroom van Asperger en syndroom van Rett. (Bil & Bil, 2006; Ferwerda-van Zonneveld, Caron-Flinterman, & Oosting, 2011) Alle stoornissen die onder ASS vallen hebben met elkaar gemeen dat een cliënt zeer veel beperkingen heeft in de communicatie met anderen. Daarnaast is de cliënt zeer op zichzelf gericht en op zijn eigen waarnemingen. (Bil & Bil, 2006)

Voor het vaststellen van een autistische stoornis kan worden gedaan aan de hand van de onderstaande (DSM-IV) criteria.

1. Er is sprake van kwalitatieve beperkingen in de sociale interactie, zoals;
 - tekortschieten van non-verbale communicatie (oogcontact, houding, mimiek),
 - geen passende relaties met leeftijdgenoten,
 - niet kunnen delen van plezier en bezigheden met anderen,
 - geen sociale en emotionele wederkerigheid in de interacties.
2. Er is sprake van kwalitatieve beperkingen in de communicaties, zoals;
 - vertraagde of afwezige taalontwikkeling,
 - onvermogen een gesprek te beginnen of onderhouden
 - stereotiep en herhaald of eigenaardig taalgebruik,
 - geen fantasiespel
3. Er is sprake van stereotiepe patronen van gedrag en interesse, zoals;
 - stereotiepe patronen van belangstelling en preoccupatie daarmee,
 - rigide vastzitten aan bepaalde rituelen en routines,
 - stereotiepe motorische patronen (zoals hoofdbonken, 'fladderen' met handen en armen),
 - preoccupatie met delen van voorwerpen, ongewoon omgaan met voorwerpen of speelgoed. (Bil & Bil, 2006, p. 111)

Welke stoornis uit ASS het precies is, is afhankelijke hoeveel er van de bovengenoemde criteria aanwezig zijn. Zo moet er voor klassiek autisme zes van de twaalf criteria aanwezig zijn, waaronder twee criteria van problemen in de sociale interactie, één criterium van problemen in de communicatie en één criterium uit de categorie voor rigide en stereotiep gedrag. (Bil & Bil, 2006)

Zoals hierboven beschreven is, is het belangrijkste kenmerk van kinderen met een stoornis in het autistisch spectrum dat ze een afwijkende ontwikkeling vertonen op het gebied van de communicatie, zowel verbaal als non-verbaal. Hierdoor kunnen ze het moeilijk vinden een gesprek te beginnen of te onderhouden. Daarnaast is het rekening houden met of verplaatsen in andere personen ook moeilijk. (Bil & Bil, 2006)

Een ander kenmerk is dat het kinderen met ASS niet of nauwelijks lukt om non-verbale aspecten van taal te interpreteren. Ze kunnen hierdoor wel goed omgaan met de instrumentele functie van taal en nog wel met de regulerende functie, maar het kan juist niet omgaan met de pragmatische en sociale functies ervan. (Bil & Bil, 2006)

Het laatste kenmerk is het stereotiep gedrag. Het kind houdt zich voortdurend bezig met dezelfde dingen en gaat nauwelijks op ontdekking uit. Hierdoor kan een kind slecht tegen veranderingen in de dag structuur en bij veranderingen is een goede voorbereiding van belang. (Bil & Bil, 2006)

Bijlage III: Aandachtspunten Paarden en pony's

Goede huisvesting

Comfortabel klimaat

Bij deze dieren is het van belang dat ze niet op de tocht staan. Tocht kan namelijk leiden tot hoesten en vergroot de kans op een longontsteking.

Bij paarden kan het dagelijks uitmesten van de paardenstal leiden tot een verhogen ammoniak- en stofgehalte in de stal. Een te hoge concentratie ammoniak of fijne stof kan de slijmvliezen van dieren irriteren. Tevens kunnen er problemen ontstaan met de luchtwegen en ogen van het dier.

Bewegingsvrijheid

Bij paarden kan een gebrek aan beweging door langdurig op stal staan een bedreiging vormen voor de skelet-, bot- en spieropbouw, zoals osteochondrose (een verstoring van het verbeningsproces van het kraakbeen).

In het wild loopt een paard tussen de 5 en 15 km per dag om voedsel en water te zoeken. Vandaar dat het van belang is dat het dier genoeg beweging op een dag krijgt. Er wordt aangeraden om minimaal 4 uur per dag beweging aan te bieden buiten de box. Een te kort aan beweging kan leiden tot verveling en overgewicht.

Comfortabel liggen en rusten

Bij paarden is een comfortabele en droge ligplek belangrijk voor het welzijn. Als het ligbed aangenaam, door bijvoorbeeld stro, en ruim genoeg is zullen de dieren geheel plat rusten wat resulteert in een beter welzijn

Goede voeding

Afwezigheid van langdurige dorst

Voor alle dieren is het belangrijk dat ze toegang hebben tot voldoende, schoon drinkwater. Daarnaast is het belangrijk dat het aanbod van schoon drinkwater afgestemd is op het natuurlijk drinkgedrag van de dieren. Bij paarden is de ideale hoogte van de waterbak afhankelijk van de schofthoogte van het dier. Voor een paard met een stokmaat van 1,65m moet de drinkbak gemonteerd zijn op een hoogte tussen de 90cm en 110cm. Daarnaast kan het water vanaf de grond aangeboden worden in bijvoorbeeld een emmer of ton. Echter zijn deze waterbakken ideale broedplaatsen voor muggenlarven, slakjes en andere kleine diertjes.

Juiste samengestelde voeding

Voor paarden en pony's is het ruwvoer aanbod van groot belang. Het maagdstelsel van het paard is gebouwd om continu ruwvoer te verteren. Een te kort aan ruwvoer kan resulteren in een lege maag wat de ideale omstandigheden zijn voor maagzweren.

Bij het aanbieden van ruwvoer moet gekeken worden naar het eiwit-, energie- en suikergehalte van het ruwvoer. Een te hoge concentratie hiervan kan leiden tot hoefbevangenheid, diarree, obesitas of koliek.

Afwezigheid van chronische honger of overvoeding.

Om overvoeding bij paarden en pony's tegen te gaan kan er gekozen worden om slowfeeders te gebruiken. Slowfeeders zijn bedoeld om de dieren op een rustige manier ruwvoer te laten eten. Hierdoor zijn ze langer bezig met het eten en verlaagt het risico tot over eten.

Goede gezondheid

Afwezigheid van verwondingen

Voor paarden is het van belang dat de huisvesting vrij is van scherpe randen of voorwerpen. Daarnaast moet de bewegingsruimte groot genoeg zijn zodat het dier zich niet kan openhalen aan de huisvesting. Naast dat de huisvesting moet worden aangepast op de behoefte van het dier, moet deze ook worden aangepast op de vaardigheden van de cliënt. Dit om te voorkomen dat dieren verwondingen oplopen doordat de cliënt bijvoorbeeld de deuren of hekken niet goed sluiten en de dieren ontsnappen.

Aangezien paarden vluchtdieren zijn is het belangrijk dat zij altijd ruimte hebben om te vluchten bij gevaar.

Normaal gedrag

Expressie van sociaal gedrag

Paarden leven van nature in een kudde van meerdere dieren. Als zij individueel gehuisvest worden bestaat er een kans dat ze stress, apathisch gedrag, stereotype gedrag of ander ongewenst gedrag gaan vertonen. Voor paarden is dit al (grotendeels) tegen te gaan door ze visueel en auditief in contact te brengen met andere paarden.

Als paarden samen gehuisvest worden willen zij graag gesynchroniseerd gedrag vertonen. Dit houdt in dat ze de voorkeur hebben om allemaal tegelijkertijd hetzelfde gedrag te vertonen, zoals samen rusten of eten. Het is daarom belangrijk dat de huisvesting dit toelaat.

Expressie ander soort specifiek gedrag

Paarden hebben een sterke behoefte om foerageergedrag te uiten. Wanneer hij dit niet kan doen, bestaat de kans op kribbebijten. Bij kribbebijten pakt het paard met de voortanden een voorwerp (rand van voerbak of box afscheiding of paaltje) vast en spant de halsspieren aan waardoor een lichte knik in de hals ontstaat. Meestal is er een zuigend geluid te horen. Een slowfeeder kan de een oplossing zijn om het dier toch het foerageergedrag te laten vertonen. Hiermee kan er beter aan de natuurlijke behoefte voldaan en wordt de kans op het ontwikkelen van stereotype gedrag verkleind.

Bijlage IV: Aandachtspunten Ezels

Goede huisvesting

Comfortabel klimaat

Zorg ervoor dat deze dieren altijd kunnen schuilen voor de weersomstandigheden. Voor deze dieren is het van belang dat ze kunnen schuilen voor de regen.

Voor de ezel is het belangrijk dat deze op een droge ondergrond kan staan. Op deze manier kunnen hoefproblemen worden voorkomen.

Comfortabel liggen en rusten

Voor een ezel is het van belang dat er in de wei een stal aanwezig is die stofvrij is. Daarnaast moet deze zacht genoeg zijn om te kunnen liggen. Dit kan gerealiseerd worden door een bedding van bijvoorbeeld stro of zaagsel.

Goede voeding

Afwezigheid van langdurige dorst

Voor alle dieren is het belangrijk dat ze toegang hebben tot voldoende, schoon drinkwater. Daarnaast is het belangrijk dat het aanbod van schoon drinkwater afgestemd is op het natuurlijk drinkgedrag van de dieren.

Afwezigheid van chronische honger of overvoeding.

Om overvoeding bij de ezel tegen te gaan kan er gekozen worden om slowfeeders te gebruiken. Slowfeeders zijn bedoeld om de dieren op een rustige manier ruwvoer te laten eten. Hierdoor zijn ze langer bezig met het eten en verlaagt het risico tot over eten.

Goede gezondheid

Afwezigheid van verwondingen

Voor ezels is het van belang dat de huisvesting vrij is van scherpe randen of voorwerpen. Daarnaast moet de bewegingsruimte groot genoeg zijn zodat het dier zich niet kan openhalen aan de huisvesting. Naast dat de huisvesting moet worden aangepast op de behoefte van het dier, moet deze ook worden aangepast op de vaardigheden van de cliënt. Dit om te voorkomen dat dieren verwondingen oplopen doordat de cliënt bijvoorbeeld de deuren of hekken niet goed sluiten en de dieren ontsnappen.

Ezels zijn zeer territoriaal. Als er vreemde dieren in hun huisvesting komen zullen ze deze weggagen. Het is dus van belang dat ze hier de ruimte voor hebben zodat de kans op verwondingen zo minimaal mogelijk gehouden wordt.

Normaal gedrag

Expressie van sociaal gedrag

De ezel is een sociaal dier en leeft van nature in koppels. Als zij alleen gehouden worden kan dat leiden tot het vertonen van stress, apathisch gedrag, stereotype gedrag of ander ongewenst gedrag. Naast soortgenoten kan er gekozen worden om de ezel met andere dieren samen te huisvesten. Echter kan de ezel niet met alle dieren samen, zo worden geiten sneller verjaagd uit hun leefomgeving.

Bijlage V: Aandachtspunten Koeien

Goede huisvesting

Comfortabel klimaat

Bij deze dieren is het van belang dat ze niet op de tocht staan. Tocht kan namelijk leiden tot een hogere infectiedruk waardoor het risico op uierontsteking vergroot wordt.

Bewegingsvrijheid

Bij koeien wordt de keuze voor een grupstal afgeraden. Doordat de dieren in een grupstal vastgebonden staan naast elkaar wordt de bewegingsvrijheid van de koeien volledig beperkt.

Comfortabel liggen en rusten

Koeien vertonen van nature gesynchroniseerd (lig) gedrag (koeien grazen en rusten gelijktijdig). Vandaar dat de Raad van Dieraangelegenheden vindt dat alle dieren tegelijk op een rustige plek moeten kunnen gaan liggen. Echter behoort dit vaak niet tot de mogelijkheden vanwege ligboxen gelegen naast voer- en waterplekken en door te grote aantallen van dieren in een stal.

Goede voeding

Afwezigheid van langdurige dorst

Voor alle dieren is het belangrijk dat ze toegang hebben tot voldoende, schoon drinkwater. Daarnaast is het belangrijk dat het aanbod van schoon drinkwater afgestemd is op het natuurlijk drinkgedrag van de dieren.

Goede gezondheid

Afwezigheid van verwondingen

Bij koeien is het belangrijk dat de ondergrond van de leefomgeving niet te glad is. Een gladde ondergrond zorgt ervoor dat de koe niet goed kan lopen en wellicht sneller uitglijdt. Beide kunnen verwondingen, aandoeningen en kreupelheid tot gevolg hebben.

Naast een veilige huisvesting is het ook belangrijk dat er niet teveel dieren op een te kleine oppervlakte gehouden worden zodat dat er geen strijd ontstaat voor bijvoorbeeld een vreetplek of slaapplek. Als er toch strijd ontstaat zal er genoeg ruimte moeten zijn om te kunnen vluchten om het risico op verwondingen te minimaliseren.

Naast dat de huisvesting moet worden aangepast op de behoefte van het dier, moet deze ook worden aangepast op de vaardigheden van de cliënt. Dit om te voorkomen dat dieren verwondingen oplopen doordat de cliënt bijvoorbeeld de deuren of hekken niet goed sluiten en de dieren ontsnappen.

Afwezigheid van ongemak door ingrepen en handelingen

Bij de koe wordt vaak gekozen voor onthoornen om de veiligheid van de cliënt en andere koeien te waarborgen. Dit gebeurt onder plaatselijke verdoving die maar tijdelijk werkt. Na het uitwerken hiervan ervaart het dier alsnog pijn.

Tijdens de activiteiten met cliënten kan ervoor gekozen worden om de koe vast te zetten om het risico voor de cliënt te verlagen. Echter wordt de koe hierdoor beperkt in het uitvoeren van natuurlijk gedrag en wordt hem de kans tot vluchten ontnomen.

Normaal gedrag

Expressie van sociaal gedrag

De meeste dieren die op de zorgboerderij gehouden worden zijn sociale dieren, dat wil zeggen dat ze bij voorkeur in groepen gehouden moeten worden met soortgenoten. Er

bestaat een kans dat dieren stress, apathisch gedrag, stereotype gedrag of ongewenst gedrag ontwikkelen als ze individueel worden gehouden.

Zoals eerder benoemd vertonen koeien van nature gesynchroniseerd gedrag. Als ze dit niet kunnen uitvoeren kan dit leiden tot ongerief.

Voor kalveren is het daarnaast van belang er voldoende ruimte in de huisvesting is, ze samen gehuisvest worden en dat de vloeren niet te glad zijn zodat ze hun natuurlijke spelgedrag kunnen uiten.

Goede mens-dier relatie.

Voor een goede mens-dier relatie is het van belang de dieren van jongs af aan goed te socialiseren. Niet goed gesocialiseerde dieren kunnen afstandelijk naar vreemden zijn en soms zelfs angstig, schuw of agressief reageren. Het is dus aan te rade om hier op jonge leeftijd tijd voor vrij te maken.

Bijlage VI: Aandachtspunten Schapen

Goede huisvesting

Comfortabel klimaat

Zorg ervoor dat deze dieren altijd kunnen schuilen voor de weersomstandigheden. Voor deze dieren is het van belang dat ze kunnen schuilen voor de zon om hittestress te voorkomen.

Goede voeding

Afwezigheid van langdurige dorst

Voor alle dieren is het belangrijk dat ze toegang hebben tot voldoende, schoon drinkwater. Daarnaast is het belangrijk dat het aanbod van schoon drinkwater afgestemd is op het natuurlijk drinkgedrag van de dieren. Een schaap drinkt 1,5 tot 6 liter water per dag. Voor het schaap is het daardoor van belang dat deze constante toegang heeft tot schoon drinkwater. Het drinkwater moet laag bij de grond aangeboden worden om een natuurlijke drinkhouding na te bootsen die lijkt op het drinken uit sloten en plassen.

Goede gezondheid

Afwezigheid van verwondingen

Naast dat de huisvesting moet worden aangepast op de behoefte van het dier, moet deze ook worden aangepast op de vaardigheden van de cliënt. Dit om te voorkomen dat dieren verwondingen oplopen doordat de cliënt bijvoorbeeld de deuren of hekken niet goed sluiten en de dieren ontsnappen.

Afwezigheid van ongemak door ingrepen en handelingen

Bij schapen worden vaak oormerken aangebracht om ze te kunnen identificeren. De handeling zelf veroorzaakt behandelstress, pijn en angst bij de dieren. Daarnaast kunnen de oormerken vast komen te zitten waardoor het oor uitscheurt. Ook dit levert (tijdelijk) ongerief op voor de dieren.

Normaal gedrag

Expressie van sociaal gedrag

De meeste dieren die op de zorgboerderij gehouden worden zijn sociale dieren, dat wil zeggen dat ze bij voorkeur in groepen gehouden moeten worden met soortgenoten. Er bestaat een kans dat dieren stress, apathisch gedrag, stereotype gedrag of ongewenst gedrag ontwikkelen als ze individueel worden gehouden.

Goede mens-dier relatie.

Voor een goede mens-dier relatie is het van belang de dieren van jongs af aan goed te socialiseren. Niet goed gesocialiseerde dieren kunnen afstandelijk naar vreemden zijn en soms zelfs angstig, schuw of agressief reageren. Het is dus aan te raden om hier op jonge leeftijd tijd voor vrij te maken.

Bijlage VII: Aandachtspunten geiten

Goede huisvesting

Comfortabel klimaat

Zorg ervoor dat deze dieren altijd kunnen schuilen voor de weersomstandigheden. Voor deze dieren is het van belang dat ze kunnen schuilen voor de regen.

Comfortabel liggen en rusten

Een geit heeft de voorkeur om tegen een muur aan te rusten in plaats van in het midden van de huisvesting. Als er te weinig rust mogelijkheden tegen de muur zijn wordt de geit gedwongen om in het midden te rusten, waardoor de comfort omlaag gaat of het dier zich minder veilig voelt.

Goede voeding

Afwezigheid van langdurige dorst

Voor alle dieren is het belangrijk dat ze toegang hebben tot voldoende, schoon drinkwater. Daarnaast is het belangrijk dat het aanbod van schoon drinkwater afgestemd is op het natuurlijk drinkgedrag van de dieren.

Goede gezondheid

Afwezigheid van verwondingen

Naast dat de huisvesting moet worden aangepast op de behoefte van het dier, moet deze ook worden aangepast op de vaardigheden van de cliënt. Dit om te voorkomen dat dieren verwondingen oplopen doordat de cliënt bijvoorbeeld de deuren of hekken niet goed sluiten en de dieren ontsnappen.

Afwezigheid van ongemak door ingrepen en handelingen

Bij de geit wordt soms gekozen voor onthoornen om de veiligheid van de cliënt en andere geiten te waarborgen. Dit gebeurt onder plaatselijke verdoving die maar tijdelijk werkt. Na het uitwerken hiervan ervaart het dier alsnog pijn.

Bij geiten worden vaak oormerken aangebracht om ze te kunnen identificeren. De handeling zelf veroorzaakt behandelstress, pijn en angst bij de dieren. Daarnaast kunnen de oormerken vast komen te zitten waardoor het oor uitscheurt. Ook dit levert (tijdelijk) ongerief op voor de dieren.

Normaal gedrag

Expressie van sociaal gedrag

De meeste dieren die op de zorgboerderij gehouden worden zijn sociale dieren, dat wil zeggen dat ze bij voorkeur in groepen gehouden moeten worden met soortgenoten. Er bestaat een kans dat dieren stress, apathisch gedrag, stereotype gedrag of ongewenst gedrag ontwikkelen als ze individueel worden gehouden.

Naast soortgenoten kunnen verschillende diersoorten bij elkaar gehuisvest worden om aan de sociale behoefte te voldoen. Echter moet er dan gekeken worden of deze dieren qua gedrag bij elkaar passen. Is dit niet het geval bestaat de kans dat dieren elkaar gaan opjagen en/of stress ondervinden. Een geit en een ezel gaan bijvoorbeeld niet goed samen. De reden hiervoor is dat ezels de neiging hebben om geiten te verjagen uit hun leefomgeving.

Expressie ander soort specifiek gedrag

Geiten foerageren in de natuur op de grond, maar klimen ook graag om te zoeken naar voedsel. Om aan deze natuurlijke behoefte te voldoen zullen klimtoestellen van verschillende niveaus gecreëerd moeten worden. Deze kunnen onder andere gemaakt worden van rotsen, steenhopen en houtblokken.

Goede mens-dier relatie.

Voor een goede mens-dier relatie is het van belang de dieren van jongs af aan goed te socialiseren. Niet goed gesocialiseerde dieren kunnen afstandelijk naar vreemden zijn en soms zelfs angstig, schuw of agressief reageren. Het is dus aan te raden om hier op jonge leeftijd tijd voor vrij te maken.

Bijlage VIII: Aandachtspunten Varkens

Goede huisvesting

Comfortabel klimaat

Bij deze dieren speelt de temperatuur van de huisvesting een belangrijke rol. Aangezien zij slecht hun warmte kwijt raken moet er gezorgd worden dat de temperatuur altijd in hun thermo neutrale zone (tussen de 20 en 33 graden) ligt. Zorg bij deze dieren voor een verscheidenheid aan temperatuur in het verblijf. Op deze manier kunnen zij zelf uitzoeken welke temperatuur voor hen op dat moment het meest geschikt is.

Goede voeding

Afwezigheid van langdurige dorst

Voor alle dieren is het belangrijk dat ze toegang hebben tot voldoende, schoon drinkwater. Daarnaast is het belangrijk dat het aanbod van schoon drinkwater afgestemd is op het natuurlijk drinkgedrag van de dieren.

Goede gezondheid

Afwezigheid van verwondingen

Naast dat de huisvesting moet worden aangepast op de behoefte van het dier, moet deze ook worden aangepast op de vaardigheden van de cliënt. Dit om te voorkomen dat dieren verwondingen oplopen doordat de cliënt bijvoorbeeld de deuren of hekken niet goed sluiten en de dieren ontsnappen.

Normaal gedrag

Expressie van sociaal gedrag

De meeste dieren die op de zorgboerderij gehouden worden zijn sociale dieren, dat wil zeggen dat ze bij voorkeur in groepen gehouden moeten worden met soortgenoten. Er bestaat een kans dat dieren stress, apathisch gedrag, stereotype gedrag of ongewenst gedrag ontwikkelen als ze individueel worden gehouden.

Expressie ander soort specifiek gedrag

Voor varkens hangt het foerageer- en het exploratiegedrag nauw samen. Als een varken dit niet kan uitoefenen zal het dier afwijkend gedrag (stereotype gedrag zoals staat bijten) gaan vertonen.

Bijlage IX: Aandachtspunten Kleinvee

Goede huisvesting

Comfortabel klimaat

Bij deze dieren is het van belang dat ze niet op de tocht staan. Tocht verhoogt de kans op luchtweginfecties. Tocht kan bij cavia's leiden tot een infectie van de bovenste luchtwegen, longontsteking, diarree en zelfs sterfte.

Bij deze dieren speelt de temperatuur van de huisvesting een belangrijke rol. Aangezien zij slecht hun warmte kwijt raken moet er gezorgd worden dat de temperatuur altijd in hun thermo neutrale zone (tussen de 15 en 20 graden) ligt.

Omgevingsverrijking

Voor het konijn is het belangrijk dat deze zijn natuurlijke graafgedrag kan uiten. Hieraan kan voldaan worden door de huisvesting te verrijken met aarde, zand, hooi of stro. Daarnaast is het belangrijk dat het konijn zijn natuurlijke springgedrag kan uiten. Dit is niet haalbaar als het konijn in een zogeheten konijnenflat wordt gehuisvest.

Goede voeding

Afwezigheid van langdurige dorst

Voor alle dieren is het belangrijk dat ze toegang hebben tot voldoende, schoon drinkwater. Daarnaast is het belangrijk dat het aanbod van schoon drinkwater afgestemd is op het natuurlijk drinkgedrag van de dieren. Bij konijnen is het van belang dat het water aangeboden wordt in een stabiele kom van aardewerk. Het drinken uit een kom simuleert een natuurlijke drinkhouding ten opzichte van drinken uit een fles. Daarnaast kan er gekozen worden om een fles op te hangen aangezien het water uit een kom sneller vervuild raakt.

Afwezigheid van chronische honger of overvoeding.

Om overvoeding bij konijnen en cavia's tegen te gaan kan er gekozen worden om slowfeeders te gebruiken. Slowfeeders zijn bedoeld om de dieren op een rustige manier ruwvoer te laten eten. Hierdoor zijn ze langer bezig met het eten en verlaagt het risico tot over eten. Voor deze dieren is een hooiruif of hooibal een geschikte slowfeeder.

Goede gezondheid

Afwezigheid van verwondingen

Naast dat de huisvesting moet worden aangepast op de behoefte van het dier, moet deze ook worden aangepast op de vaardigheden van de cliënt. Dit om te voorkomen dat dieren verwondingen oplopen doordat de cliënt bijvoorbeeld de deuren of hekken niet goed sluiten en de dieren ontsnappen.

Afwezigheid van ziektes

Cavia's kunnen scheurbuik oplopen doordat er onvoldoende kennis is over de vitamine C behoefte.

Daarnaast wordt het sterk aangeraden om konijnen te vaccineren tegen VHD en myxomatose. De beide ziektes zijn erg besmettelijk en dodelijk. Echter blijkt dat weinig konijnen die gebruikt worden in de zorg gevaccineerd worden.

Ook worden cavia's en konijnen vaak samen gehuisvest. Echter kan een konijn de bacterie bronchiseptica bij zich dragen. Deze bacterie geeft geen verschijnselen bij de konijnen maar kan wel overgedragen worden aan cavia's met dodelijke longontsteking tot gevolg.

Afwezigheid van ongemak door ingrepen en handelingen

Kleinvee leent zich uitstekend om lekker mee te knuffelen. Echter is dit een van de grootste oorzaken van ongerief. Zo kunnen de dieren opgejaagd worden, in een oncomfortabele houding worden gebracht of ze vallen van een te hoge hoogte. Tijdens het hanteren zal hier dan ook goed op gelet moeten worden.

Normaal gedrag

Expressie van sociaal gedrag

Meer dan de helft van de konijnen wordt individueel gehuisvest. Wanneer konijnen solitaire gehuisvest worden, kunnen ze de volgende signalen laten zien; apathie, stereotype gedragingen (zoals zichzelf overmatig verzorgen), te weinig bewegen, gezondheidsproblemen en het gemis van steun door groepsgenoten.

Bijlage X: Aandachtspunten Pluimvee

Goede huisvesting

Comfortabel liggen en rusten

Bij een kip is het aanbieden van een zitstok van belang om het dag en nachtritme in stand te houden. Als de dieren niet op stok kunnen wordt dit ritme verstoord.

Omgevingsverrijking

Voor zowel kippen als kalkoenen is het belangrijk dat er een prikkelrijke omgeving wordt aangeboden zodat er geen stereotype gedragingen ontstaan. Zo is het van belang dat zij hun voer bij elkaar kunnen scharrelen door in de grond te pikken. Als ze dit gedrag niet kunnen uitvoeren door een prikkelarme omgeving zullen de dieren elkaars veren gaan pikken wat uiteindelijk kan leiden tot kannibalisme

Goede voeding

Afwezigheid van langdurige dorst

Voor alle dieren is het belangrijk dat ze toegang hebben tot voldoende, schoon drinkwater. Daarnaast is het belangrijk dat het aanbod van schoon drinkwater afgestemd is op het natuurlijk drinkgedrag van de dieren.

Juiste samengestelde voeding

Voor een leggende kip is het belangrijk ze kalk binnenkrijgt. Een te kort aan kalk kan tot ontkalking van het skelet leiden.

Goede gezondheid

Afwezigheid van verwondingen

De huisvesting moet een veilig plek zijn waar dier geen kans heeft om verwondingen op te lopen (zoals scherpe randen of voorwerpen).

Normaal gedrag

Expressie van sociaal gedrag

De meeste dieren die op de zorgboerderij gehouden worden zijn sociale dieren, dat wil zeggen dat ze bij voorkeur in groepen gehouden moeten worden met soortgenoten. Er bestaat een kans dat dieren stress, apathisch gedrag, stereotype gedrag of ongewenst gedrag ontwikkelen als ze individueel worden gehouden.

Goede mens-dier relatie.

Voor kippen is het belangrijk dat ze ontsnappingsmogelijkheden hebben tijdens de interacties met cliënten, om eventueel najagen te voorkomen.